
(התיישבות יהודים בהונגריה בחסות הכתר והצבא ההבסבורגים 1747-1686)

Author(s): ענת פרי

Reviewed work(s):

Source: *Zion* / ציון, Vol. ח (תשנ"ח), pp. 319-350

Published by: [Historical Society of Israel](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70034804>

Accessed: 01/12/2011 14:27

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

התיישבות יהודים בהונגריה בחסות הכתר והצבא ההבסבורגים (1686–1747)*

מאת ענת פרי

לאבי, יוסף מרגלית ז"ל
שלא יזכה לקרוא מאמר זה

בשנת 1683 הצליחה הקיסרות ההבסבורגית להסיר את המצור שהטילו התורכים על וינה בירתה ולהודפם דרומה. בשנים שבאו לאחר מכן נכבשה מידי התורכים מרבית שטחה של ממלכת הונגריה ההיסטורית. בשנת 1699 נחתם בין הקיסרות האוסטרית לאימפריה העות'מאנית שלום קרלוביץ' (Karlowitz), כיום Srem Karlovci בסרביה, שבו הכירה תורכיה בשלטון ההבסבורגים בהונגריה. בעקבות מערכה זו, ומערכה נוספת בשנים 1716–1718 שהסתיימה בשלום פסרוביץ' (Passarowitz; כיום Požarevac שבסרביה), שבה כבשו ההבסבורגים מידי התורכים את בנאט-טמשוואר (Bánát Temesvár), היתה ממלכת הונגריה כולה לחלק מן הקיסרות ההבסבורגית. השטחים שנכבשו מידי התורכים (Neoacquisita) הופקדו בידי לשכת החצר (Hofcammer) ונוהלו ישירות כאדמות מדינה (bona regia). בבודה הוקם משרדו המרכזי של המינהל (Administratio Budensis), שחלש כמעט על כל השטח שנכבש מידי התורכים וריכוז את פעילויות השיקום וההתיישבות בשטח זה. בראש המינהל עמד מפקח מטעם לשכת החצר (Cammeral Inspector).¹ כוחות צבא רבים נשארו פרוסים ברחבי הונגריה במשך כל התקופה הנדונה במאמר זה, ומפקדיהם נהנו מסמכויות נרחבות. ההונגרים קיבלו את השלטון החדש ברגשות מעורבים: השלטון הישיר והמיסוי הכבד

* מאמר זה הוא חלק מחיבור לשם קבלת תואר דוקטור, בנושא 'פעילותם והתיישבותם של ספקי צבא יהודים בהונגריה לאחר כיבושה מידי התורכים', הנכתב במכון לחקר ההיסטוריה האוסטרית (Institut für österreichische Geschichtsforschung) באוניברסיטת וינה, בהדרכת ד"ר קארל ווצלקה (Vocelka). במימון המחקר לצורך כתיבת עבודה זו סייעו לי המיניסטריון האוסטרי למדע ולמחקר (Bundesministerium für Wissenschaft und Forschung) וקרן הזיכרון לתרבות יהודית (Memorial Foundation for Jewish Culture). את עיקר התמיכה הכספית והמוסרית למחקר הממושך העניקו לי הורי, יוסף מרגלית ז"ל וחיבדל לחיים אמי מלכה, הממשיכה לממן את עבודתי. יבואו כולם על התודה והברכה. תודה מיוחדת לעובדי ארכיון המדינה של הונגריה בבודפשט (MOL) על השתדלותם המיוחדת לסייע לי בעבודתי.

להלן הקיצורים הביבליוגרפיים המשמשים במאמר זה: מונומנטה – *Monumenta Hungariae Judaica*

ב-ג, בודפשט 1937; 2/ בודפשט 1960; ז, בודפשט 1963; *MZS – Magyar Zsidó Szemle*
F. Lotz, 'Wiederaufbau der Stadt Ofen nach der Türkenzeit', *Südostdeutsche Viertel-Jahresblätter*, III (1969), pp. 162–172

1

שהטילו ההבסבורגים על הארץ מוכת הקרבות עוררו מחאות עזות מצד האיכרים. אף האצילים התנגדו לשלטונות בווינה, והואל והם הפקיעו למעשה את אחוזותיהם בשטחים שנכבשו ופגעו קשות במעמדם. בשנת 1703 פרץ בהונגריה מרד נגד ההבסבורגים בראשות נסיך טרנסילבניה פרנץ רקוצי השני. המרד נמשך שמונה שנים רצופות והסתיים בשנת 1711 בשלום סאטמר: ההונגרים הבטיחו להיות נאמנים לבית הבסבורג, ואילו ההבסבורגים התחייבו לכבד את זכויות האצולה בקרקעותיה ולהשיב את מעמדן של הרשויות ההונגריות. העברת השטחים הכבושים לידי ההונגרים היתה איטית ונעשתה בשלבים. בפועל נמשך השלטון הישיר על הונגריה עד מות הקיסר קרל השישי בשנת 1740.²

הכתר היה מעוניין לשקם את הונגריה מן ההרס שזרעו בה מאה וחמישים שנה של קרבות בין האוסטרים לתורכים ומלחמות כיבוש קשות. על כן הוא ביקש ליישב את הארץ באוכלוסייה אוהדת, נאמנה ובעלת אמצעים ויוזמות כלכליות – עדיף גרמנית-קתולית – אך גם בבני עמים אחרים, שביכולתם לשלם מסים גבוהים. מגמה זו של השלטונות ההבסבורגיים פתחה גם בפני יהודים אפשרות להגר לשטחים הכבושים של ממלכת הונגריה.

בשנות הכיבוש הראשונות ראה הכתר בהונגריה ארץ ריקה, דבר שלא היה רחוק מן האמת. הגירת יהודים לשטחה, לדעת הכתר, היה בה כדי לתרום הן לשיקומה וליישובה והן להפחתת מספרם של היהודים באזורי יישוב ותיקים כבוהמיה ומורביה, שתושביהן הפעילו לחצים כבדים לסילוק היהודים. היהודים לא רק היגרו להונגריה מרצונם, אלא גם נדחפו לכך. לדוגמה, בשנת 1726 נאסר על יהודי מורביה להינשא, למעט הבן הבכור בכל משפחה. גזירה זו דחפה צעירים יהודים להגר להונגריה בכל מחיר. ואולם, גורמים לא מעטים בהונגריה התנגדו להתיישבותם של היהודים, ובראשם תושבי הערים – בעיקר הקהילות הגרמניות שהתיישבו בערים בעידוד השלטונות – ואנשי יחידות המינהל האזרחי של הונגריה: המחוזות. ב־25 בספטמבר 1727 הביע גם הקיסר קרל השישי את חששו, שמא המאמץ להפחית את מספר היהודים בממלכת בוהמיה יביא להסתננות הדרגתית של המוני יהודים לממלכת הונגריה, והוא הורה לערוך מיפקד של יהודי הונגריה.³ מיפקדי היהודים בהונגריה, שנערכו מאז 1699 לצורך גביית מסים, הפכו עם הזמן לאמצעי פיקוח והגבלה על הגירת היהודים לתוכה: 'לשמור על מספר מסוים שאינו מוזק לציבור של יהודים וזרים הנכנסים להונגריה, כמו גם של אלה השוהים בממלכה בהווה'.⁴ עם זאת, הכתר נתן לא פעם את חסותו להתיישבותם של יהודים בהונגריה, לרוב בלחצם של גורמי המימשל והצבא. לא היתה לקיסרים מדיניות עקבית ומגובשת בשאלת היהודים, ועמדתם בנושא הושפעה מלחציהם הסותרים של הגורמים בשטח. הם ניסו לפעול לטובת הממלכה מבלי להתעמת יתר על המידה עם גורם זה או אחר.

O. Redlich, *Das Werden einer Grossmacht*, Wien 1942, pp. 148 ff.; G. Heckenast, 'Die Habsburger und Ungarn im 18 Jahrhundert', *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXXI, 1–2 (1985), pp. 113–128. משפחות מנהיגי המורדים התקשו במיוחד לקבל חזרה את נכסיהן. למשל משפחתו של סימון פורגאץ, שנהרג במהלך המרד, ניהלה במשך שנים רבות משא ומתן עם לשכת החצר להשבת רכושו.

3 מונומנטה, ג, עמ' 523.

4 שם, עמ' 503; גם ראה שם, עמ' 466–467, 492–493.

כדי להתגבר על התנגדות האוכלוסייה לנוכחותם ניסו היהודים לגייס את חסות השלטונות, ובפרט את הגנתם של מפקדי הצבא. התקופה הנדונה במאמר זה היא מכיבוש בודה בשנת 1686 עד גירוש יהודי בודה בשנת 1747. במהלכה שלטו בקיסרות ההבסבורגית ליאופולד הראשון, יוזף הראשון וקרל השישי, והיא הגיעה לסיומה בימי מריה־תרזה, שהביאה לשינוי במדיניותם של קודמיה. בתקופה שאנו דנים בה היתה זהות אינטרסים רבה בין מפקדי הצבא לרשויות השלטון, וזו אפשרה ליהודים להפוך את הונגריה ליעד הגירה מועדף. מלחמותיו של הכתר האוסטרי לכיבוש הונגריה מידי התורכים דרשו משאבים כספיים רבים ומערך אספקה אמין, ובשני התחומים נזקקו הכתר והצבא האוסטרי במידה מכרעת לשירותיהם של אנשי כספים וספקי צבא יהודים. הבכירים שבהם היו יהודי החצר, שישבו בווינה, ובראשם שמואל אופנהיימר ושמשון ורטהיימר. לצדם פעלו אנשי עסקים גדולים ויהודים מן השורה, שסיפקו את צורכיהן של יחידות בודדות, בחסותו של מפקד גדוד או פלוגה.⁵

היהודים הראשונים שהתיישבו בשטחי הונגריה שנכבשו מידי התורכים היו ספקי צבא שהתלוו לגדודים הלוחמים. הם קבעו את מקום מושבם במחנות הצבא ובמבצרים, בחסותם של המפקדים במקום. למפקדים היתה אחריות רחבה, הואיל ורמת התחזוקה של המבצרים ומצב הכוחות היו תלויים כמעט אך ורק בהם. לכן לא רצו רשויות החצר הממונות עליהם – מועצת המלחמה (Hofkriegsrat) ולשכת החצר – להתעמת עִמָּם ולהגביל את סמכויותיהם, ולמעשה ניתנה להם יד חופשית לפעול כראות עיניהם.

הקשרים שנוצרו בין מפקדי הצבא לבין היהודים היו משני סוגים: הסוג האחד הוא קשר ישיר בין מפקדי צבא ליהודים בזכות שירותיהם כספקי צבא, כמלווי כספים, כסוכנים וכמרגלים. זהו קשר דומה לזה שבין בעל אחוזה לנתיניו: היהודי העניק למפקד את שירותיו בתמורה להגנה ולעיתים גם למגורים. יחסים מסוג זה נמשכו לעתים לאורך מספר דורות.

קשר מסוג אחר נוצר כאשר מפקדי צבא קיבלו הוראה ממועצת המלחמה, בתיווכה של רשות אחרת – לרוב לשכת החצר או הקיסר עצמו – להגן בכוח צבאי על יהודים שהעניקו שירותים למדינה. כאן נעדרו המחויבות העמוקה והנאמנות שאפיינו את היחסים מן הסוג הראשון. כדי להגביר את ביטחונם השתדלו היהודים במקרים רבים, גם אם זכו בהגנה צבאית באמצעות אחת מרשויות השלטון, לכונן קשרים ישירים עם מפקדי הצבא, ואף נלחמו על הזכות להעניק למפקדים את שירותיהם. אך ישנם גם מקרים שבהם כפה הצבא את חסותו על היהודים מבלי שחפצו בה.

ככל שגדל כוחם של פקידי החצר ומפקדי הצבא כך זכו היהודים ליתר הגנה; וככל שגבר כוחם של הגורמים האזרחיים, תהליך שהתרחש בד בבד עם שיקומם של השטחים הכבושים

5 על פעילותם של ספקי צבא יהודים בהונגריה בתקופה זו ראה מאמרי: 'פעילותם של ספקי צבא יהודים בממלכת הונגריה במחצית הראשונה של המאה ה־18', ציון, נו (תשנ"ב), עמ' 135–174. חיבורים שהתייחסו לפעילותם של יהודי החצר בהונגריה הם: M. Grunwald, *Samuel Oppenheimer und sein Kreis*, Wien–Leipzig 1913; ושני החיבורים רחבי ההקף, אך בעלי האופי האנטישמי הבוטה: F. Mensi, *Die Finanzen Österreichs von 1701 bis 1740*, Wien 1890; והסדרה *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen* (להלן: מערכות), א–כ, וינה 1876–1892.

ועם השיפור במצבם הכלכלי וגידול האוכלוסין, נחלש מעמדם של היהודים. יחד עם זאת הלך וגדל בהתמדה מספר היהודים באזורים שנכבשו מן התורכים, כמו בהונגריה כולה.

א. התיישבות יהודים בבודה

העיר בודה נכבשה מידי התורכים ב־2 בספטמבר 1686, לאחר קרבות קשים. כבר בסוף ספטמבר דנו השלטונות ביישובה מחדש של העיר, שבמהלך הקרבות נהרסה כמעט כליל ומרבית תושביה נהרגו או נמלטו. בחלקה המוגבה והמבוצר של בודה, המאחו האסטרטגי החשוב ביותר באיזור, הוחלט ליישב גרמנים קתולים, למעשה חיילים ומהגרים מאוסטריה. לעומת זאת, ל'עיר המים' (Wasserstadt), למרגלות החומה שעל חוף הדנובה, הופנו הונגרים וסרבים (Ratzen), או כפי שצוין במקום אחר – 'בני כל האומות'.⁶ לאחר זמן התפתחה שכונה סרבית מדרום לבודה ושכונה קרואטית בצפונה.⁷ שכונות אלה הוקמו ביוזמת השלטונות. היהודים, לעומת זאת, הגיעו לבודה ביוזמתם הפרטית והם שביקשו להתיישב בעיר ישיבת קבע. יוזמתם זכתה לתמיכת הרשויות האוסטריות, אך נתקלה בהתנגדות עיקשת של אזרחי העיר.

ביוני 1687 הוקמה בבודה מועצה (מגיסטרט), שייצגה את אזרחי העיר וניהלה את ענייניהם.⁸ העיר הוקמה כאגודת אזרחים ברוח חוקת מגדבורג. אזרחות העיר הוענקה לגרמנים קתולים בלבד, מרביתם בעלי מלאכה שהיגרו מאוסטריה־תחתית ומבווריה.⁹ המועצה לא היתה עצמאית, אלא כפופה למרותם של המפקח מלשכת החצר ומפקדה הצבאי של העיר.¹⁰ גם לאחר הפיכתה של בודה לעיר מלך חופשית, בשנת 1703, לא הצליחו אזרחי העיר להשתחרר לחלוטין ממרותם של לשכת החצר והצבא. שלוש הרשויות נאבקו ביניהן על השליטה בעיר, והיהודים שימשו הן מטרה והן מכשיר במאבקים אלה.

יחד עם הכוחות שכבשו את בודה בשנת 1686 הגיע לעיר פייט הירשל (Veit Hirschl) מן העיר ראב (Győr), שסיפק ליחידות מזון ותחמושת.¹¹ בשנת 1689 קיבלו פייט הירשל ושותפו יעקב נאדל (Jacob Nadl) היתר מן הקיסר לנהל חנות למצרכי מזון וסחורות אחרות ב'עיר המים'. בכתב הפריבילגיה נאמר, שהיתר זה ניתן להם במסגרת כוונותיו של הכתר לשקם וליישוב מחדש את העיר שנחרבה במהלך הקרבות, ובמיוחד לעודד בה את המסחר. על משרד המפקח מלשכת החצר וכן על ראש העיר ומועצתו הוטל לאפשר ליהודים לסחור בחופשיות וללא הפרעה ואף להגן עליהם בשעת הצורך.¹² ללשכת החצר לא היה כוח חמוש

6 לוי (לעיל, הערה 1), עמ' 164–165.

7 על פי מפות ארכיון המלחמה (Kriegsarchiv) בווינה, 1743.

8 לוי (לעיל, הערה 1), עמ' 170.

9 A. Gardonyi, 'Die ersten Ansiedler der Stadt Ofen', *Deutsch Ungarische Heimatblätter*, III (1931), pp. 32–39, 129 ff.

10 לוי (לעיל, הערה 1), עמ' 170.

11 גרינוולד (לעיל, הערה 5), עמ' 307.

12 ארכיון המדינה של הונגריה (Magyar Országos Levéltár [MOL]), חטיבה E 24 Litterae

משלה, ולפיכך, כפי שמתברר ממקורות מתקופה מאוחרת יותר, הוטל על מפקד העיר להגן על היהודים בשעת הצורך בעזרת חייליו.¹³ ישיבתם של היהודים בכודה היתה תלויה אפוא בשיתוף פעולה בין אנשי לשכת החצר לאנשי הצבא בעיר.

בשנת 1695 הותר ליעקב נאדל לפרק את שותפותו עם פייט הירשל ולפתוח חנות נוספת בכודה. בשנת 1697 הוענק לוולף בכרך (Wolf Bachrach) ולשמואל מאיר התר להתגורר בכודה ולפתוח חנות משותפת. בפועל התיישב בעיר וולף בכרך לבדו.¹⁴

יהודי נוסף שהגיע לכודה בעשור הראשון לשלטון האוסטרים הוא שמואל בירגל (Bürge), סוכנו של יהודי החצר שמואל אופנהיימר.¹⁵ אופנהיימר ואנשיו מילאו כאמור תפקיד מרכזי במימון המלחמה בהונגריה ובאספקה ליחידות הלוחמות, ובירגל נהנה אפוא מלכתחילה ממעמד רשמי של יהודי חסות, הנתון להגנת מועצת המלחמה ומפקדי הצבא.¹⁶ במסגרת חוזה עם מועצת המלחמה הוטל על בירגל לבדוק ולאסוף את כל המתכות, הפגזים וחלקי הפצצות שנותרו בשטח, להעביר למחסני התחמושת את מה שראוי לשימוש, ואת השאר למסור לבתי היציקה לתחמושת.¹⁷ בירגל שילב את עסקי הצבא בעסקי הפרטיים ומכר כמה מן הכלים שלא צלחו עוד לשימוש בחנות שפתח בכודה, גם היא ב'עיר המים'. את החנות ניהל למעשה אחיו יואכים בירגל, שהתיישב בכודה עם משפחתו.¹⁸ מספר חנויות היהודים ב'עיר המים' הגיע אפוא לארבע. יהודים נוספים מחוגו של אופנהיימר שהגיעו לעיר הם יצחק ליידרסדורף (Leidersdorf), שסיפק מצרכים לבית חולים שדה שהקים הצבא בעיר עבור הפצועים,¹⁹ ואחיו שלמה.

בשנת 1703 הוענק לכודה מעמד של 'עיר מלך חופשית', כלומר עיר שאינה נתונה למרותו של אדון פיאודלי או של מפקד צבא כלשהו, אלא כפופה ישירות לקיסר. על פי המסורת

Administrationis Budensis (מכתבי מינהל בודה). חטיבה זו כוללת את מכתבי מפקח הלשכה בכודה, ששימש ראש המינהל, אל לשכת החצר בשנים 1709–1743, אך רק ההתכתבות מן השנים 1711–1727 נמצאת בשלמותה. העתק פריווילגיה זו ופריווילגיות אחרות צורף למכתבו של המפקח מיום 23 ביולי 1718. העתק נוסף, שנמצא בחטיבה אחרת באותו ארכיון, פורסם בתוך: MZS, 1907, עמ' 104–105, וכן במונומנטה, ב, עמ' 168–169.

13 הדבר משתמע מדין וחשבון של מפקח הלשכה בכודה מיום 9 בנובמבר 1708, שהעתק ממנו צורף למכתבו של המפקח מיום 8 באוגוסט 1724, MOL, E 24. כפי שציינתי (להלן הערה 19), המכתבים המקוריים מן השנים שלפני 1709 אינם מצויים בחטיבה, ואולי אבדו במהלך המרד ההונגרי.

14 MOL, E 24, 23 ביולי 1718.

15 שמואל בירגל מופיע, יחד עם יעקב נאדל ופייט הירשל, ברשימת משלמי המסים בכודה בשנת 1696. ראה: גארדוני (לעיל, הערה 9), עמ' 38.

16 מונומנטה, ג, עמ' 299.

17 שם, ב, עמ' 426–427.

18 שם, ג, עמ' 716–717.

19 התכתבות בקשר לאספקה זו נמצאת בווינה, בארכיון לשכת החצר (Hofkammerarchiv). ראה: Hoffinanz Ungarn, 6 בינואר 1708, Rote Nr. 448. יצחק ליידרסדורף עבר לווינה והצליח לקבל פריווילגיה לשבת בה בקביעות. משם פרנס את אחיו שנשאר בכודה, וכנראה שימש סוכנו בעיר (ראה: גרינוולד [לעיל, הערה 5], עמ' 215–216; מונומנטה, ג, עמ' 469).

נהגו ערי המלך מפריווילגיות שונות, ביניהן הפריווילגיה 'שלא לסבול יהודים'. על פי לשון הפריווילגיה, ניתנה לבודה הזכות לקבל יהודים או שלא לקבלם. במידה שתקבלם לתחומה, היה עליהם להיות כפופים בכל העניינים לחסותה ולשיפוטה של העיר, כלומר שהמועצה תשמש ערכאת השיפוט הראשונה שלהם ותטיל עליהם את מרותה, ולא המפקח מלשכת החצר.

כדי לממש את הפריווילגיה פנתה המועצה של בודה ללשכת החצר ודרשה שמס הסובלנות בסך חמישים פלורין, ששילמה עד כה כל אחת מן המשפחות היהודיות ללשכת החצר תמורת הזכות להתגורר בעיר, ישולם מעתה למועצת העיר, ואם לא, היא תגרש את היהודים מן העיר. ואילו לשכת החצר עמדה על כך שקבלת יהודים לעיר היא זכותו של השליט העליון, ודרשה שהיהודים יישארו בחסותה וינהלו את מסחרם ללא הפרעה.²⁰

נקודת התורפה של לשכת החצר היתה, כאמור, העדר כוח חמוש משלה. מול המיליציה העירונית החמושה, היא היתה תלויה לחלוטין בסיועו הצבאי של מפקד העיר. מועצת העיר ניסתה לנצל זאת ולהשיג את מטרתה בדרך עקיפה: היא פנתה למועצת המלחמה בדרישה להורות למפקד הצבאי של העיר שלא להגן על יהודי החסות ולא להשתמש בכוחות הצבא הנתונים למרותו כדי למנוע מן העיר להטיל על היהודים את שיפוטה. הדרישה נענתה, והמפקח מלשכת החצר התלונן שבעקבות זאת כבר עזבו את העיר כמה משפחות יהודיות, ואף המשפחות האחרות החליטו ללכת בעקבותיהן. בעקבות לחצה של לשכת החצר חזרה בה מועצת המלחמה והורתה למפקד העיר להמשיך ולהגן על יהודי החסות כנגד מועצת העיר.²¹ באוגוסט 1711 הודיעה הקיסרית העוצרת אלאונורה מגדלנה תרזה, אלמנת הקיסר ליאופולד הראשון, למועצת בודה, כי הצווים והתקנות שהוצאו לטובת היהודים נועדו לספקי הצבא בלבד, ואילו הסוחרים הפרטיים אינם יכולים להתחמק מעול השיפוט העירוני ומתשלום מסים לעיר.²² בתגובה להחלטת הקיסרית טען המפקח פון-צנג (Von Zeneg), כי הפריווילגיה של העיר לקבל יהודים או שלא לקבלם אינה יכולה לחול על שלוש המשפחות נאדל, הירשל ובכרך. אלה קיבלו את חסות הלשכה לפני שבודה הפכה לעיר מלך חופשית, והעיר אף אינה מבקשת לסלק, אלא רק לכפוף אותן לשיפוטה ולגבות מהן מסים בדומה לשאר האזרחים.²³ כדי להגדיל את מספרם של בני חסות היהודים בעיר הרחיב המפקח את המונח 'משפחה' לכל צאצאיהן וקרוביהן מירושה ומנישואין של שלוש המשפחות האמורות. בפברואר 1712 פנה המפקח ללשכת החצר בבקשה שתקבל תחת חסותה את סלומון לייב, חתנו של פייט הירשל שנפטר בינתיים, כדי שיוכל לנהל את חנותו של חותנו המנוח ולהעלות ללשכת החצר את דמי הסובלנות השנתיים. 'אם הלשכה מתכוונת לקבל תחת חסותה בתנאים האמורים את

20 צו מיום 14 בינואר 1706, אושר במועצת הלשכה ב־1 ביוני 1706, מצורף למכתבו של צנג מיום 26 בספטמבר 1713, MOL, E 24.

21 ראה לעיל, הערה 13.

22 מינומנטה, ג, עמ' 5, 300.

23 MOL, E 24, 26 בספטמבר 1713. אין להבין מכך שהיהודים לא שילמו מסים לעיר. על פי רישומי העיר עצמה, שילמו המשפחות שבחסות הלשכה מסים לעיר מאז התיישבו בה. ראה: מינומנטה, ג, עמ' 225–231.

היהודי סלומון לייב במקום הירשל המנוח, כתב המפקח, 'תואיל נא לצוות בחומרה על עיר מלך חופשית זו שלא תעז למנוע מהאזרחים להשכיר ליהודי הנ"ל חנות ומקום מגורים'.²⁴ מדברים אלה עולה, שכבר בשלב זה החלה מועצת העיר להילחם בהתיישבות היהודית. היא נתנה הוראה פנימית לאזרחיה שלא להשכיר להם את המבנים הדרושים, הוראה שהגבירה עוד יותר את תלותם של המתיישבים היהודים בעזרתם ובהגנתם של נציגי לשכת החצר ושל הצבא בעיר.

באוגוסט 1712 העניקה לשכת החצר ליוסף סימון, מצאצאיו של יעקב נאדל, את הזכות לשבת בבודה,²⁵ ובספטמבר 1713 ביקש את חסות הלשכה יואל הירשל, בנו של פייט הירשל המנוח, שהתגורר עד כה בניקולסבורג. המפקח הבהיר במכתב ללשכת החצר את עמדתו:

ייתכן שבשל בוגדנותם ראוי לעקור את היהודים, אך לשם הגדלת אוצר המלך ותועלת הכלל במצב העניינים הנוכחי נראה שהם נחוצים, כי פעילותם המסחרית ודמי הסובלנות שלהם מביאים לאוצר המלך לא אלף אחד, אלא אלפים רבים. את סחורותיהם הם מוכרים במחיר נוח, זול יותר מן הסוחרים הנוצרים, והם מסייעים לעניים ולנדכאים בשעת דחקם הן בכסף והן בסחורות, ובכך הם מעלים תרומה גדולה הן בתשלום מסים והן בעזרה לכלל.²⁶

אין להסיק מכך שמפקח הלשכה שמח להעניק את חסותו לכל יהודי ויהודי. אמת המידה היתה ברורה: המפקח ביקש להגדיל את מספר היהודים ששילמו את המסים במלואם, וסירב להעניק את חסותו לספקי צבא, שנהנו מחסות מועצת המלחמה ומפטורים שונים ממס. כך סירב המפקח להעניק את חסותו לכן נוסף ממשפחת בירגל ואף לחתנו של יוסף סימון, מרקוס מנצל, שעסק באספקה לצבא. הוא הביע את חששו, שבמסווה של אספקה לצבא יבריחו הספקים סחורות אחרות מבלי לשלם עליהן מסים, וכך יפתח פתח למעשי מירמה, 'דבר שהעם היהודי ממילא נוטה לו מאוד'.²⁷

בעוד המפקח מלשכת החצר פועל להגדלת מספר משלמי המסים היהודים בעיר, התריפה מועצת העיר את מאבקה בהם: בנובמבר 1712 היא הטילה על כל יהודי לשלם מס על כל לינה בעיר או מעבר בשטח השיפוט העירוני. גובה הסכום מלמד שהכוונה האמיתית היתה לאלץ את היהודים לעזוב את העיר.²⁸ את חדר התפילה שהותר ליהודים לבנות זמן קצר לאחר בואם לעיר הרסה המועצה עד היסוד.²⁹ ביואכים בירגל, שנהנה מחסות הצבא, לא

24 MOL, E 24, 1 בפברואר 1712.

25 שם, 24 בספטמבר 1712. יוסף סימון ישב בבודה עוד קודם לכן. בחוזה שחתם עם לשכת החצר ההונגרית ב־4 במאי 1711, ובו התחייב לספק למחשן המלך בבודה קמח ושיבולת שועל, הוא מתואר כתושב בודה. ראה: B-758, Hofkammerarchiv Wien, Kontrakte & Reverse.

26 שם, 26 בספטמבר 1713.

27 ראה לעיל, הערה 25, וכן: שם, 5 בינואר 1715.

28 היהודים חויבו לשלם 1 טאלר ללינה בעיר ו־30 קרויצר למעבר דרכה. ראה: MZS, 1907, עמ' 106; מינומנטה, ג, עמ' 32.

29 שם.

יכלה העיר לפגוע באופן ישיר, אך הוא נדרש לסלק מן העיר את רעייתו, את ששת ילדיו ואת משרתיו.³⁰

יהודי בודה פנו לקיסר וביקשו את הגנתו. הם ביקשו להמשיך להיות כפופים כבעבר ללשכת החצר בלבד, לבטל את המסים החריגים שהוטלו עליהם, לאפשר להם לבנות מחדש את חדר התפילה ולהניח ליואכים בירגל להתגורר בשכירות בבתי הנוצרים, כפי שהיה קודם לכן.³¹ יואכים בירגל מצדו הוסיף בקשה נרגשת, לחוס על אשתו וילדיו הרכים ולמנוע מהם לשוטט בצינת החורף בלא אב ולהיות תלויים ברחמי הקהילות היהודיות.³² העיר נדרשה להניח ליואכים בירגל להמשיך להתגורר בה עם משפחתו ולעסוק במסחר באין מפריע.³³ בפועל נמשכו ההתנכלויות לאחים בירגל והשלטונות נדרשו להתערב למענם שוב ושוב.³⁴ בנובמבר 1714 טענה מועצת העיר של בודה, כי מספר היהודים בעיר כבר מגיע למאה.³⁵ אם גם הנשים והילדים נכללים במניין זה, נראה שטענתה של העיר קרובה לאמת. חשיבותה של בודה ומעמדם של ספקי הצבא היהודים עלו בקיץ 1716, עם חידוש המלחמה בין האוסטרים לתורכים וכיבוש בנאט-טמשוואר ובלגרד. כמה ספקי צבא יהודים פנו לשלטונות בבקשה להעניק את חסותם לסוכניהם בבודה, שחלשה על תנועת הספינות הגוברת מוינה לבלגרד.

יצחק הירשל מראב, הספק של מחסני התבואה הקיסריים בראב, באלבה-רגיה (Szekesfőhervár) ובווספרם (Veszprém), הזכיר כיצד בשנות המרד 1706–1707 חירף נפשו והבריה למבצר הנצור בראב תבואה משטח האויב, שאפשרה לצבא הקיסר להמשיך ולהחזיק במבצר.³⁶ וביקש להגן על קרובו וקניין התבואה שלו בבודה יעקב הירשל.³⁷ גם יהודי החצר וולפנגג שליזינגר (Schlesinger) ביקש להתיר לאחד מקרוביו להתגורר בבודה ולעסוק שם במסחר כשאר היהודים.³⁸ הוא הסתמך על פריווילגיות שהתירו לו ולאחיו ולבני ביתם ולצאצאיהם הישירים להתגורר ולסחור ברחבי הונגריה, בכל מקום שבו ישבו גם יהודים אחרים.³⁹

בקשתו של וולף שליזינגר לא באה בעיתוי מקרי: באותו חודש נחתם בינו לבין לשכת החצר חוזה לאספקת אלפיים שוורים לגרירת תותחים ומעבורות נהר,⁴⁰ וחווה נוסף לאספקת

30 שם, עמ' 108–109; מונומנטה, ג, עמ' 22–23.

31 MZS, 1907, עמ' 107.

32 שם, עמ' 108–109; מונומנטה, ג, עמ' 22–23.

33 מונומנטה, ג, עמ' 25–26.

34 שם, עמ' 35–36, 42–43, 63–64, 66, 80–82.

35 MOL, E 24, 4 בינואר 1715. מפקח הלשכה התנגד לטענה זו בתוקף.

36 מונומנטה, ב, עמ' 406, 411–412.

37 שם, ג, עמ' 202–204, 222–223.

38 מונומנטה, ג, עמ' 205–206.

39 הפריווילגיות הוענקו לאחים שליזינגר בראשית שנת 1716. נוסח הפריווילגיות פורסם במונומנטה, ג, עמ' 125–129.

40 ארכיון לשכת החצר (Hofkammerarchiv), אוסף התווים והשטרות (Kontrakte und Reverse), חוזה C-248, מיום 15 במרס 1718.

כלי מיטה – מזרונים, שמיכות וסדינים – לחילות המצב בהונגריה.⁴¹ חוזים אלה הפכו את וולף שלזינגר לספק צבא מן השורה הראשונה, ולאחד מאותם יהודי חצר ששירותיהם הפכו חיוניים להמשך ניהול המלחמה בתורכים.⁴²

גם לייב אולמו ויצחק שוואב, שני סוכניו של אופנהיימר, שהיו שותפים באספקת תבואה ליחידות הצבא ולמבצרים בהונגריה ובסרביה, זכו בפריבילגיות כדוגמת אלה של האחים שלזינגר,⁴³ ואף הם התעניינו באפשרות להתיישב בכודה. גם שני שותפיהם של בני משפחת נאדל, סימון הוליצר וולפגנג הירשל מניקולסבורג, שזכו כשנה קודם לכן בחסותה של לשכת החצר ו'תורמים לאוצר המדינה אלפים רבים של פלורנים',⁴⁴ ביקשו לשבת בכודה ישיבת קבע ולפתוח חנות משלהם.⁴⁵

מפקח הלשכה בכודה, פון-צנג, תמך בהיענות לבקשות היהודים להתיישב בעיר. מנגד הגבירה המועצה את לחצה במטרה להצר את צעדי היהודים בעיר ואסרה על האזרחים להשכיר את בתיהם ליהודים. וולף שלזינגר, שיהודי בודה מינו אותו למיפה הכוח שלהם, ביקש שהלשכה תספק ליהודים אדמות בעיר, כדי שיכנו בתים לעצמם ולא יסבלו מהטרדות מצד העירוניים.⁴⁶ המועצה מצדה התנגדה בכל תוקף לכך שתינתן ליהודים אדמה לבניית בתיים, בטענה שהעירוניים הם אלה הראויים להגנה, כי היהודים מבקשים להרוס את מסחרם. לטענת המועצה, אין בשטחה של בודה אדמות השייכות ללשכת החצר וכל אדמתה שייכת לקהילת האזרחים, ולכן היא רשאית לגרש את היהודים משטחה.⁴⁷

לשכת החצר העדיפה לדחות הן את בקשת היהודים והן את תביעת מועצת העיר ולשמר את המצב הקיים: היהודים לא הוכפפו לשיפוט עירוני, אך גם לא זכו באדמות הלשכה לבניית בתיים. הם המשיכו להתגורר בבתי העירוניים ולסכול מהתנכלויות של המועצה. בני משפחת שלזינגר הצליחו להתיישב בעיר בזכות מעמדו של וולף שלזינגר, שאפשר לו ללחוץ על הרשויות להגן על קרוביו בעיר מפני ההתנכלויות הבלתי פוסקות.

בשנת 1720 הורה המפקד בפועל של כוחות הצבא בעיר, הברון פון-שטום, למועצה כי

41 שם, חוזה C-245, מיום 2 במרס 1718. החוזה לאספקת כלי מיטה התחדש מדי שנה בשנה, עד מותו של וולף שלזינגר בשנת 1727. ראה למשל: חוזה C-331, מיום 23 בינואר 1721; חוזה C-334, מיום 24 במרס 1721; חוזה C-403, מיום 20 באוגוסט 1721; חוזה C-352, מיום 15 בדצמבר 1722; חוזה C-429, מיום 27 בנובמבר 1723; חוזה C-447, מיום 18 בנובמבר 1724; חוזה C-499, מיום 28 בספטמבר 1725, הכולל בנוסף לממלכת הונגריה גם את סלאבוניה (החבל שמרכזו אסג, היא אוסייק) וסרביה; וחוזה C-533, מיום 6 במאי 1726, עבור המיליציה בבלגרד.

42 מאז ראשית המלחמה בתורכים בקיץ 1716 מתבלט שמו של וולף שלזינגר במסמכים רבים מספור בארכיון האוצר האוסטרי וההונגרי (Hoffinanzarchiv), שכיום הם חלק מארכיון לשכת החצר, לצד שמו של עמנואל אופנהיימר, כספק צבא מן השורה הראשונה.

43 מונומנטה, ג, עמ' 217-221.

44 MOL, E 24, 20 באוגוסט 1718.

45 פנייתם של סימון הוליצר וולפגנג הירשל מצורפת למכתבו של המפקח מיום 10 בספטמבר 1718, MOL, E 24.

46 MOL, E 24, 20 באוגוסט 1718.

47 מונומנטה, ג, עמ' 283-284. ראה גם עמ' 263-265.

בן-חסותו שמואל בירגל הוא איש צבא (militaris) ופטור מתשלום מסים לעיר.⁴⁸ המועצה מחתה: בירגל אינו עוסק רק באספקה לצבא, אלא גם במסחר בברזל, ואפילו בפצצות ובכדורים, ומן הצדק אפוא שישלם מסים לעיר.⁴⁹ נראה שבתגובה לסירובו לשלם מסים ביקשה המועצה מאחיו הצעיר של שמואל בירגל, יואכים, שניהל את חנות המשפחה ב'עיר המים', לעזוב את העיר. יואכים בירגל פנה לעזרת אנשי הצבא הואיל והאזרחים סירבו להשכיר לו מקום מגורים, ואלה השכירו לו את ביתו של קולונל שנפטר. המועצה התנגדה והצבא שוב שלח חיילים להגן על בירגל.⁵⁰ המועצה התלוננה בפני הקיסר שאין למפקד סמכות להגן בכוח צבאי על יואכים בירגל, ופון-שטום הכחיש שהגיש כל עזרה צבאית ליהודים.⁵¹

גם וולף שלזינגר התלונן נגד מועצת העיר, על שאסרה להשכיר דירה לאחיינו וסוכנו בעיר שמואל שלזינגר. על כן נשלח מן החצר צו, שהורה לעיר בודה לאפשר לשמואל שלזינגר למצוא מגורים בעיר ולעסוק בעסקיו.⁵² באוקטובר 1720, בתקופת החגים, התנפלו כמה משומרי העיר על בני משפחות שלזינגר וליידרסדורף והשליכו אותם מבתיים 'עם כל רכושנו, נשותינו ההרות, ילדינו הרכים והחולים המסכנים'. הם אסרו על העירונים לקבלם לבתיהם באיום של קנס בגובה מאה וחמישים פלורין. וולף שלזינגר דרש ממועצת המלחמה להגן על יהודי העיר, והקיסר הורה לעירונים להניח לבני משפחת שלזינגר להתגורר בעיר ולא להציק להם בשום אופן.⁵³

בשנת 1722 התיישב בעיר גם חתנו של ישראל שלזינגר, שלמה גינצבורגר, ופתח חנות קטנה ב'עיר המים'. במרס 1725 סגרה מועצת העיר את החנות, וכל הפניות לחצר בענייניו לא הועילו.⁵⁴ בשנת 1730 פתח שמואל שלזינגר חנות ב'עיר המים', והמועצה ביקשה ממועצת המלחמה שלא תגיש לו עזרה צבאית.⁵⁵ הבקשה לא נענתה מן הסתם, כי על פי מפקד היהודים שנערך ב-1735 ניהל שמואל שלזינגר, יחד עם בניו שבגרו בינתיים, חנות למוצרי טקסטיל.⁵⁶ קהילת בודה מנתה כעת למעלה משלושים משפחות, רבות מהן משפחות של ספקי צבא, קרוביהם וצאצאיהם – סך הכל יותר ממאה וחמישים נפש.⁵⁷ ליהודים היו עדיין רק חמש חנויות, בבעלותן של בני משפחות נאדל, הירשל, בכרך, בירגל ושלזינגר. בשנת 1740 הצליח שמואל וולף, 'יהודי חצר של הגנרל ירגר (Jörger), מפקד בודה', להתיישב בעיר.

48 שם, עמ' 292, 298–299.

49 שם, עמ' 293.

50 שם, עמ' 304–306.

51 שם, עמ' 323.

52 שם, עמ' 329–330. על פי מפקד יהודי בודה, שנערך ביולי 1725, סיפק שמואל שלזינגר לחיל המצב בעיר נרות, סדינים ומזרונים: מונומנטה, ג, עמ' 469.

53 MZS, 1907, עמ' 296–297; מונומנטה, ג, עמ' 340–347.

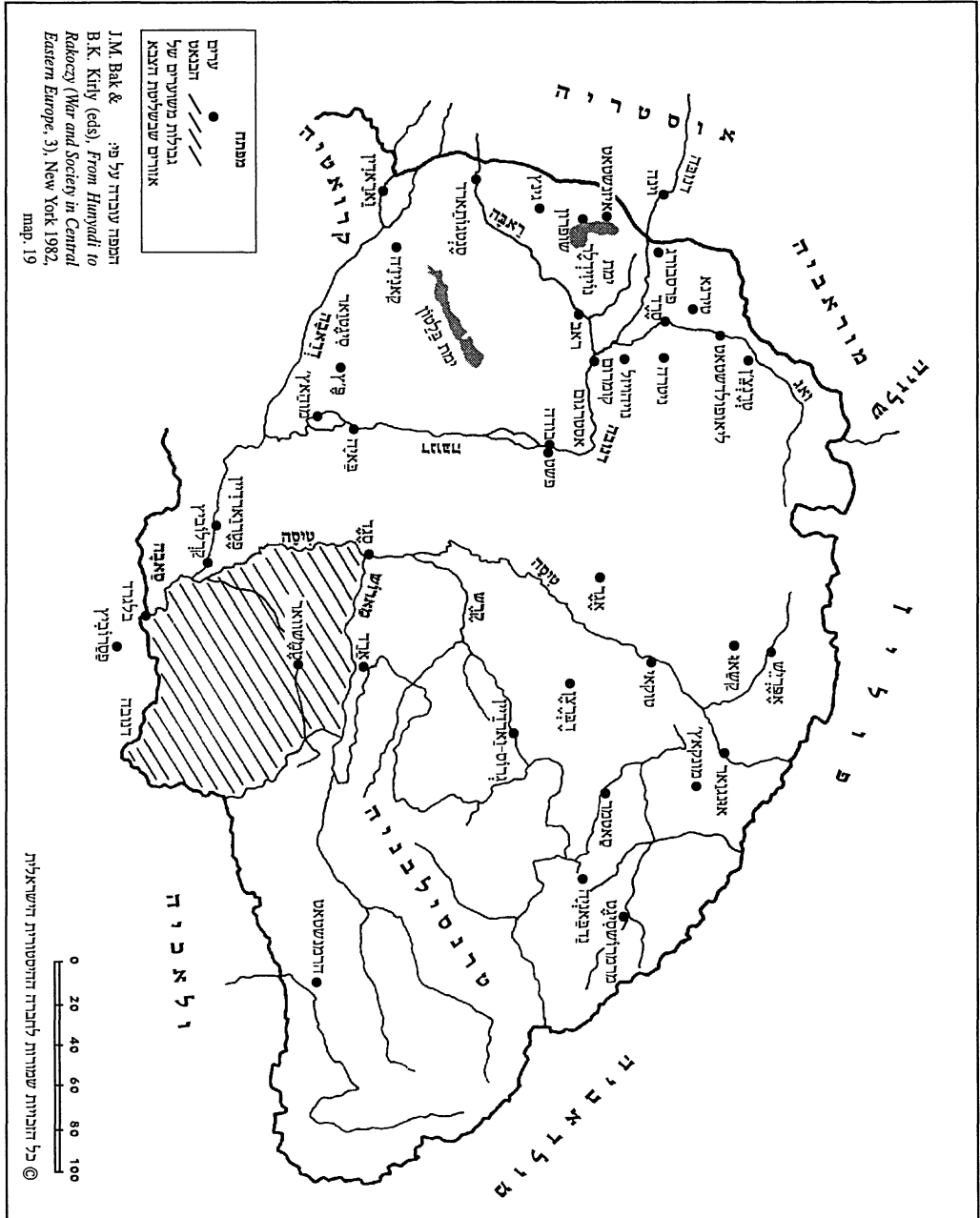
54 מונומנטה, ג, עמ' 456–464, 473–475.

55 שם, עמ' 582–583.

56 שם, עמ' 716–717.

57 שם, עמ' 712–717.

הונגריה במחצית הראשונה של המאה הי"ח

מריה־תרזה, שעלתה זה מקרוב לשלטון, אישרה את בקשתו להתיר לו לסחור בחופשיות בעיר המים.⁵⁸

ואולם, לחצם של העירוניים להגביל את פעילות היהודים בעיר נתן את אותותיו: מן המפקד האחרון של יהודי בודה לפני הגירוש, בשנת 1744, מתברר שבני משפחות שלזינגר וליידרסדורף עזבו למעשה את העיר ומצאו את פרנסתם במקומות אחרים.⁵⁹ בשנת 1747 גורשו היהודים רשמית מן העיר. קצתם התיישבו בכודה הישנה בחסות משפחת זיכ'י (Zichy) ויתרם עברו לאזורים אחרים בהונגריה.⁶⁰

ב. התיישבות יהודים בערי מבצר נוספות

יהודים התיישבו גם בערי מבצר אחרות בממלכת הונגריה. קשריהם עם מפקדי הצבא בערים אלה ממלאים תפקיד חשוב עוד יותר מאשר בבודה. כפי שכבר ראינו בכודה, גם רשויות אוטונומיות לכאורה היו כפופות למעשה למפקד הצבאי של העיר או האיזור. מפקדי הגדודים שחנו בערים המבוצרות חלשו על הערים ועל סביבתן.

מעמד חזק במיוחד היה למפקדי הצבא באזורים הצבאיים (שכינוים Generalat או Militärdirectorium).⁶¹ אלה היו אזורי הספר בחזית התורכית, שהוצאו משליטת הרשויות ההונגריות והוכפפו ישירות לחצר (ראה מפה). המפקדים הצבאיים מילאו בהם באופן רשמי גם את תפקידי השלטון האזרחי, והיהודים זכו בהם להגנה הטובה ביותר. שליטת הצבא באזורים הצבאיים לא חדלה גם כאשר התורכים נסוגו והגבול התרחק מאוד מן האזורים הללו. רק בתקופתה של מריה־תרזה בוטלה שליטת הצבא באזורים אלה והם שולבו במחוזות. היתה לכך השלכה ישירה על גורל היהודים שהתיישבו בהם. הקהילות האזרחיות התנגדו על פי רוב לכניסת יהודים למקומן, או לכל הפחות דרשו להחיל עליהם את שיפוטן. עד לביטול האזורים הצבאיים גברה מרותם של מפקדי הצבא על זו של הקהילות האזרחיות; כוחן של אלה הספיק להן כדי להתנכל ליהודים, אך לא כדי לגרשם.

עיר שנותרה בשליטת הצבא עד שנת 1743,⁶² אף שהיתה מרוחקת מרחק רב מן החזית עשרות שנים לפני כן, היא העיר ראב (כיום Győr) במערב הונגריה. בעיר זו נוצרו יחסים קרובים בין ספק הצבא יצחק הירשל לבין מפקדי הצבא, במיוחד על רקע מרד רקוצ'י, שבו,

58 שם, עמ' 845-846.

59 שם, ג, עמ' 715-717.

60 ערים ואמהות בישראל, ב, ירושלים תש"ח, עמ' 133-136.

61 מערכות (לעיל, הערה 5), א, עמ' 203-204. ראה גם: G.E. Rothenberg, *The Austrian Military Border in Croatia, Urbana* 1960; K. Wessely, 'The Development of the Hungarian Military Frontier until the Middle of the Eighteenth Century', *Austrian History Yearbook*, IX-X (1973-1974), pp. 55-110; P. Broucek, 'The Border Defences of Lower Austria, Styria and Moravia against the Turks and Rakoczi's Insurgents', *From Hunyadi to Rakoczi*, eds. J.M. Bak & B.K. Kiraly, New York 1982, pp. 493-513.

62 בשנת 1743 זכתה ראב למעמד של עיר מלך חופשית.

כאמור, מנע יצחק הירשל את הרעבת מגיני המבצר ואת נפילתו בידי המורדים.⁶³ אחרי המרד תפסוהו המורדים ונטלו את כספו. הקצינים במקום תמכו, ללא הצלחה, בבקשתו לקבל פיצוי על הפסדיו,⁶⁴ וסייעו לו בהשגת פריוילגיות מן הקיסר.

במרס 1708, עדיין בעיצומו של המרד, חתם מפקד כוחות הקיסר בהונגריה ומושל ראב, הגנרל זיגברט פון הייסטר (Siegbert von Heister), עם תושבי ראב הסכם שהבטיח את נאמנותם לקיסר תמורת ויתורים מסוימים. אחת מדרישותיהם של בני העיר היתה סילוק היהודים.⁶⁵ בהסכם התחייב פון הייסטר לסלק מן המקום את היהודים, למעט שני האחים יעקב ויצחק הירשל, 'המוחזקים מימים ימימה'.⁶⁶ ב־1713 חידש הייסטר את ההסכם עם העיר בשינויים קלים: הותר לו להחזיק במחנה יהודים, בפרט את יעקב ויצחק הירשל, אבל לשני האחרונים לא ניתנה אפשרות לקבל שותפים.⁶⁷ נראה שהתושבים התקשו למנוע הסתננות של משפחות יהודיות נוספות למבצר.

יצחק הירשל התגורר במבצר של ראב עוד שנים רבות ובמשך השנים הצטרפו אליו עוד בני משפחה.⁶⁸ לאחר המרד הוא הרחיב את פעילותו והפך לספק הקבוע של מחסני התבואה בראב, באלבה־רגיה ובווספרם.⁶⁹ עד סוף ימיו המשיך לספק לחיל המשמר בראב מדים ולקנות בעבורו סוסים.⁷⁰

בשנת 1735 נערך בכל רחבי הונגריה מיפקד ורישום של היהודים, כדי להגביל את מספרם בממלכה. מפקד מבצר ראב סירב להתיר רישום של היהודים שתחת חסותו, כנראה מחשש שהדבר יגרום לגירושם.⁷¹ הקנצלריה ביקשה ממועצת המלחמה להורות למפקד לרשום את היהודים,⁷² אך לא היתה כל דרך לכפות עליו את הדבר, והוא עמד בסירובו.⁷³

יהודי נוסף שקשריו עם מפקדי הצבא התהדקו מאוד בתקופת המרד היה סימון הירשל מליאופולדשטט (ליאופולדוב), עיר מבצר בקרבת טירנא (כיום Trnava בסלובקיה). עיר זו חלשה על תנועת הספינות בנהר הוואג, נתיב התחבורה הראשי מהונגריה עילית (סלובקיה) להונגריה תחתית, ולפיכך היתה השליטה בה חשובה ביותר לכוחות הקיסר. סימון הירשל

63 מונמנטה, ב, עמ' 406, 411–412; ג, עמ' 200–201.

64 שם, ג, עמ' 520–521.

65 ארכיון מחוז ראב, Gravamina, IV, A, 1001/t, מיום 16 בפברואר 1708.

66 ארכיון מחוז ראב, הסכם בין מושל ראב, הרוזן הייסטר, לעיר מ־1 במרס 1708, IV, A, 1001/t.

67 ארכיון מחוז ראב, הסכם בין הגרף הייסטר למחוז ראב מיום 26 ביוני 1713, IV, A, 1001/t. עותק נוסף של ההסכם נמצא בארכיון הצבאי ההונגרי.

68 במיפקד שנערך ב־20 באפריל 1743 הופיע יצחק הירשל כראש קהילה בת עשרים וחמש משפחות. משפחות חתניו התגוררו יחד עמו בשטח הצבאי, ואילו שאר המשפחות בכפרים השכנים. תמונה דומה משתקפת גם מן המיפקד שנערך ב־19 באוגוסט 1744. ראה: מונמנטה, ז, עמ' 699–702.

69 מונמנטה, ג, עמ' 203, ועיי' לעיל.

70 מיפקד יהודי ראב ביום 26 במרס 1745: מונמנטה, ז, עמ' 718.

71 מונמנטה, ג, עמ' 718–719.

72 שם, עמ' 731–732.

73 במיפקד היהודים משנת 1735 אין מופיעים היהודים החיים בחסות המפקד של ראב.

הגיע למבצר ככל הנראה בשנת 1688.⁷⁴ הוא חקר את הזכויות לספק לחיילים בשר ומשקאות חריפים וכן את גביית המס מן הספינות החולפות בנהר ומן העוברים בגשרים שמעליו.⁷⁵ בשנות השיא של המרד, 1703–1707, הלווה סימון הירשל לכוחות במבצר כספים, וסיפק להם מדים, מזון ומספוא לבהמות בסכום של למעלה מעשרים אלף פלורין.⁷⁶ במהלך תקופה זו ביצעו בני משפחתו גם שליחויות סודיות בשביל כוחות הקיסר. בשלהי 1707 ביקש סימון הירשל מלשכת החצר לשלם לו בדחיפות לפחות מקצת חובו, מאחר שלצורך הסיוע לצבא כילה את כל אמצעיו ואף לווה כספים בריבית גבוהה. הגנרל פון שטרמהברג (Starhemberg) בעצמו התערב לטובתו, וטען שסימון הירשל תרם תרומה מכרעת לכך שכוחות הקיסר הצליחו להחזיק במבצר בתקופת המצור.⁷⁷

בנוסף לחכירות האחרות מסרה הלשכה לסימון הירשל במרס 1709, עדיין בתקופת המרד, בחכירה ארבעה כפרים הסמוכים למבצר, עקב קשייה הכספיים. בנוסף לתשלום דמי החכירה התחייב סימון הירשל לשלם גם את חובותיו של מפקד המבצר. בחוזה החכירה נאמר בפירוש, שאיש לא יפריע לסימון הירשל להנות מן הכפרים ואיש לא יילחם בו או יפגע בו, ובמקרה שמישהו יעשה כן יגן עליו מפקד המבצר בכוח צבאי.⁷⁸ על פי תלונותיהם של תושבי הונגריה שנים רבות לאחר מכן, כשסימון הירשל כבר נפטר ושני חתניו ירשו את מקומו, נעשה שימוש בנשק לא רק להגנה אלא גם לגביית מסים בתחנת המס שחכרו היהודים.⁷⁹ מועצת המלחמה השיבה, כי לא חיילי המבצר אלא המוכס היהודי גובה את המס במקום.⁸⁰ נראה שכדי לשרת את ענייניו של המבצר, שנוקק מאוד לשירותיו ולכספו של המוכס היהודי, העדיפה מועצת המלחמה להעלים עין מנוהלי הגבייה החריגים שהשתרשו במקום. היחסים בין החוכר היהודי לחיל המצב במבצר, שהותאמו לקשיים המיוחדים של תקופת המרד, הפכו לדפוס של קבע, שנמשך עשרות שנים לאחר סיום המרד. שנים רבות ביקשו ההונגרים לסלק את החוכרים מתחנת המס עקב היותם יהודים,⁸¹ בתוקף חוק הממלכה שאסר העסקת יהודים כמוכסים.

74 בפניותיו ללשכת החצר בראשית 1708 ציין סימון הירשל, כי מזה עשרים שנה הוא משרת במבצר ליאופולדשטט. גם אם אין זה מספר מדויק, נראה שהגיע למבצר עם כיבושו בידי ההבסבורגים או בסמוך לו. ראה: ארכיון לשכת החצר, Rote Nr. 448, HF Ung.

75 ארכיון לשכת החצר, אוסף Kontrakte und Reverse, חוזים B-432 (1 באפריל 1699), B-541 (26 בדצמבר 1702), B-678 (22 בפברואר 1708); וכן ההתכתבות מתוך: Rote Nr. 448, HF Ung.

76 ארכיון לשכת החצר, Rote Nr. 448, HF Ung, 10 בינואר ו-22 בפברואר 1708, והמסמכים הנלווים. עוד נאמר שם, כי המפקד מסר לסימון הירשל ארבעים ושניים צנטים (כחמישים ק"ג, צנט שווה למאה ליברה) של נפלי תחמושת, ערבון להלוואה, בהעדר אמצעי תשלום. כתנאי לקבלת התשלום מלשכת החצר נדרש סימון הירשל להשיב את המתכת למחסן התחמושת.

77 שם. ואכן, הלשכה החזירה לסימון הירשל כשליש מן הסכום.

78 ארכיון לשכת החצר, אוסף Kontrakte und Reverse, חוזה B-699 (21 במרס 1709). העתק נוסף מצוי ב-MOL ופורסם במונומנטה, ב, עמ' 428–430.

79 ראה תלונת לשכת החצר ההונגרית מ-9 באוקטובר 1725: מונומנטה, ג, עמ' 476. תלונות זהות בשנת 1740: שם, עמ' 846.

80 שם, עמ' 846–847.

81 ראה למשל: שם, עמ' 475–477.

ואולם, לשכת החצר התעקשה להשאירם במקום, בטענה ששום חוכר נוצרי אינו מציע דמי חכירה כה גבוהים.⁸²

שלושה אחים, סוכנים של אופנהיימר וורטהיימר, שקנו את עולמם בתקופת מרד רקוצי, הם האחים אברהם, משה ויעקב קפש, מן העיירה קפש (Kepecs) בקרבת פרסבורג.⁸³ האחים שסחרו בעיקר במלח יצרו קשר עם הגראף יאנוש פאלפי (Janos Pálffy), מפקד צבא הקיסר בגדה הצפונית של הדנובה. לבקשתו הם חדרו למבצר נויהויזל (Neuhausel) האימתני (כיום Nove-Zamky בסלובקיה), מעוז מבוצר של המורדים, כביכול במטרה למכור מלח, וניסו לשחד את אנטון אסתרזי, קצין בצבא האוסטרי שערך לצד המורדים ונתמנה זה עתה למפקד המבצר, לחזור ולערוך לצד הקיסר. מתוך תצפיות ומארכים שערכו בימים ואף בלילות בסכנת חיים נודע להם על ניסיון של המורדים הנצורים לחדור למחסני מזון קיסריים ולהבריח למבצר כמות גדולה של מזון. הם הצליחו להודיע על כך לצבא והמורדים נתפסו עם המזון המוברת. אחר כך נתפסו האחים ונדרשו לשלם קנס או לגלות מן הארץ. הם לא הצליחו לשחד את אסתרזי, אך שיחדו בכספם הפרטי את קצין הארטילריה בנויהויזל, כדי שיחבל בתותחים ויסתיר את הפגזים במי החפיר ובמקומות מחבוא אחרים. מעשים אלה סייעו מאוד לנפילת המבצר בידי כוחות הקיסר. בטרם הצליחו כוחות הקיסר לכבוש את המבצר נתפסו האחים בשנית כשהם מרגלים אחר המורדים והובאו לנויהויזל, ובנס ניצלו ממוות. במהלך פעילותם הם איבדו את כל נכסיהם. לאחר המרד פיצתה אותם לשכת החצר בתשלום של עשרת אלפים פלורין.⁸⁴ לאחר מכן, בהשתדלותו של יאנוש פאלפי, קיבלו האחים פריווילגיה להתיישב ולסחור בכל ממלכת הונגריה, הם וצאצאיהם אחריהם.⁸⁵

כאשר פרצה המלחמה בבנאט בשנת 1716 הרחיבו האחים את פעילותם לדרומה של הונגריה. בתקופת המלחמה העביר אברהם קפש אספקה לצבא בוואראדין (כיום Varazdin בקרואטיה).⁸⁶ האחים העבירו אספקה גם לכוחות בבנאט, ולאחר המלחמה העבירו סחורות שונות מן הבנאט לפרסבורג.⁸⁷ בחסות הפריווילגיה התיישב אחד האחים בסגד, אף שערך מלך חופשית זו, בדומה לבודה, התנגדה לכניסתם של יהודים.⁸⁸ אחיו של יהודי החצר וולף שלזינגר, ישראל שלזינגר מרגליות, סיפק לצבא יחד עם אחיו

82 שם, עמ' 650. ראה גם מאמרי (לעיל, הערה 5), עמ' 152.

83 השלושה מופיעים במפקד יהודי המחוז משנת 1709 כתושבי עיירה זו: מונומנטה, ב, עמ' 437.

84 שם, עמ' 3-4, 83-86; שם, ה/2, עמ' 118-121.

85 פריווילגיה בחתימת קרל השישי מיום 30 במרס 1715: מונומנטה, ג, עמ' 87-89. ראה גם ההערה הקודמת. ינוש פאלפי, דמות חשובה בתהליך שילובה של הונגריה בקיסרות, כיהן בשנים 1741-1751 כפלטין (עוצר) של הונגריה.

86 מונומנטה, ג, עמ' 123.

87 MOL, E 24, 18 ו-26 בדצמבר 1719, 30 בינואר 1720. ראה גם: מונומנטה, ג, עמ' 290-292, 404-401.

88 מונומנטה, ג, עמ' 213. האחים קפש גם חכרו את מבשלת השיכר הקיסרית של בלגרד. בשנת 1724 אסר הצ' (הגילדה) של מבשלי השיכר בפשט על חבריו לסייע להם במלאכת בישול השיכר ולמכור להם שעורה לפני תג גיאורגיוס הקדוש (23 באפריל), ואז התערב הקיסר לטובתם והורה לבטל את האיסורים. ראה: מונומנטה, ג, עמ' 438, 465.

סוסים ושוורים. בתוקף הפריבילגיות שקיבלו הוא ואחיו⁸⁹ הוא קנה בית וכרמים בעיר המלך החופשית גינץ (Güns, כיום קסג Kőszeg בגבול הונגריה-אוסטריה), שבה שימש מוכס.⁹⁰ בני העיר חפצו לסלקו אך הצליחו רק להרחיקו מתפקיד המוכס.⁹¹ לאחר מותו הורתה העיר לבנו בכורו, מרקוס שלזינגר, למכור את בית אביו לאזרח העיר. שלזינגר פנה לקיסר, וזה הורה לעיר להשאירו על מקומו.⁹²

בסיגט (כיום סיגטוואר Szigetvár, בקירבת פיץ' [Pécs]) ישב הסוחר היהודי מרקוס אליאס, שמכר בחנותו מצרכי מזון ומוצרי טקסטיל במזומן ובהקפה. לפי עדותם של מפקדי הפלוגות שחנו במקום, מכר הסוחר היהודי את סחורתיו במחירים זולים הן לחיילים, הן לאזרחים והן לכפריי הסביבה. הוא סיפק מדים במחיר זול לחייליהם, לעומת סוחרים אחרים שדרשו מחיר כפול. בתקופת המלחמה בתורכים סיפק מרקוס אליאס מצרכים ליחידות הצבא בסיגט ובקניז'ה (כיום Nagykanizsa, בקירבת גבול הונגריה-קרואטיה). בשנת 1727 התרחש בין הסוחר היהודי לבין סוחר העיר עימות המזכיר את העימותים בבודה: לדברי המפקח פון-צנג, הסוחרים סגרו את חנותו בעיר, 'מכיוון שאינם יכולים למכור את סחורתיהם במחיר כפול, כאשר היהודי מוכר סחורות חדשות בוול ומסתפק ברווח מועט'. היהודי פנה ללשכת החצר בבקשה לקבל את חסותה תמורת תשלום שנתי בסך שישים פלוין, כדי שסוחר העיר לא יוכלו להציק לו יותר. מפקדי הפלוגות החונות במקום צירפו את המלצותיהם לבקשת החסות. לטענתם, ללא היהודי תצטמצם מאוד האספקה לחיילים.⁹³

בדרום-מזרח הונגריה היה היישוב העירוני מדולדל יותר ושלטת הצבא היתה מוחלטת יותר. על כן היתה הקרקע נוחה יותר לקליטת יהודים, ולא רק ספקי צבא עם קשרים בחצר, אלא גם סתם יהודים בעלי יוזמה.

העיר ארד (Arad) נהרסה במהלך כיבושה מן התורכים. בשנת 1698 הורה הנסיך אויגן מסבויה לבנות את העיר ולהפכה למקום מבצר.⁹⁴ העיר וסביבתה הוכרוזו איזור צבאי (Generalat). התמקם בה גדוד צבא בפיקודו של קולונל שמשל בכל האיזור, ובסביבת העיר התיישבו חיילים סרבים, עיבדו קרקעות ופעלו כחיל מצב.⁹⁵ בשנת 1717 הוציא מפקד ארד, הקולונל קוזה (Cosa), כתב חסות לשני יהודים שהתגוררו בפרבר העיר, באדמה שנחשבה לרכוש הלשכה והמפקד. כתב החסות דומה להפליא לכתבי החסות שהוציאה לשכת החצר. הוא הצהיר שאליאס יצחק ומשפחתו ומרקוס מאייר התקבלו לחסות הקולונל ולהגנתו. לקולונל יש אפוא חצר ויהודי חצר, כמו לקיסר עצמו. השניים הבטיחו שלא יניחו ליהודים אחרים

89 מונימנטה, ג, עמ' 125-129.

90 שם, וכן עמ' 744.

91 שם, עמ' 744-745.

92 שם, עמ' 685-688. במפקד של שנת 1745 דיווח סנט העיר גינץ: 'בעירנו מתגורר רק יהודי אחד, שגם אותו היינו מסלקים בחפץ לב, לולא נהנה מפריבילגיה של המלך קרל'. ראה: מונימנטה, ג, עמ' 718.

93 MOL, E 24, 17 במאי 1727.

94 מערכות (לעיל, הערה 5), א, עמ' 165.

95 וסלי (לעיל, הערה 61), עמ' 58-59.

להיכנס למקום בלא ידיעתו ובלא רשותו של המפקד. כמו כן הודיע המפקד שיש להתיר להם לנוע ולסחור חופשיים ובטוחים ללא כל הפרעה. אם מי מהם נתפס, יש להודיע למפקד ולמוסרו לידי. ⁹⁶ על פי צו זה ראה המפקד את עצמו לא כרשות מקומית אלא כאדון פיאודלי, שנתניו נתונים למרותו גם כאשר הם נמצאים מחוץ לתחום שיפוטו.

בשנת 1728 כבר היו בארד שש משפחות יהודיות, ויהודים נוספים התגוררו בסביבת העיר, ⁹⁷ וב-1735 גדלה הקהילה לתשע-עשרה משפחות והחזיקה רב ומורה. מלבד כליזמר אחד שהתגורר בקרקע אזורית התגוררו כולם בקרקע של הלשכה והפיקוד, קצתם בין החיילים הסרבים או אפילו עם החיילים בחפירות. רובם עסקו בבישול ובמכירה של יי"ש ושילמו דמי חסות גבוהים גם ללשכה וגם לפיקוד. ⁹⁸ בדרך זו גם הובטחה אספקת יי"ש סדירה לכוחות הצבא באיזור המרוחק. יהודי ארד גורשו אף הם ב-1747 בהוראת מריה-תרזה, אך כמו בבודה, שבו לעיר לאחר מכן במספרים גדולים בהרבה.

התפתחות דומה לזו שבארד התרחשה גם בפטרורדיין (Peterwardein), ליד נובי-סאד, כיום בסרביה), עיר מבצר בשליטתה של לשכת החצר ומרכז של איזור צבאי, ⁹⁹ וכן בעיירה באיה (Baja), שבה שכן מחסן האספקה הצבאי הראשי באיזור. ¹⁰⁰ כך קרה גם בגרוס-ורדיין שבמחוז ביהאר (Bihar), באחד ממבצרי החשובים של הקסר הישן. ¹⁰¹

בשנת 1740 התלונן מחוז ביהאר נגד מפקד גרוס-ורדיין, הברון פון לובאטיץ' (Von-Lubetitz), על שקיבל תחת חסותו יהודים נוודים והתיר להם לבנות צריפים ובקתות באדמתו. לטענת המחוז, הם התעשרו מכיוון שבחסות המפקד אינם צריכים לשלם מסים. המחוז ביקש להורות למפקד להימנע ממצעים כאלה ולהעביר את דיירי אותם צריפים לשיפוטו של המחוז – כלומר להניח למחוז לגבות מהם מסים. ¹⁰²

בקומארום (Komárom) התנהל עימות דומה בין המחוז לבין המפקד. כמו ראב, גם קומארום היתה עיר ספר מבוצרת בתקופת השלטון התורכי, ועשרות שנים לאחר שחדלה להיות עיר ספר עדיין נשארה בשליטת הצבא.

בשנת 1727 קיבלה קומארום את סימון לייב וחתנו דניאל אהרון מקוברסדורף (Kobersdorf בבורגלנד) והשכירה להם, בתוקף חוזה חתום, חנות ורשיון לסחור בעיר, תמורת תשלום של מאה פלורין לשנה. מפקד כוחות הצבא במקום קרא אליו את סימון לייב ועצר אותו, וסירב לשחררו עד שיבוטל ההסכם שחתם עם העיר. אנשי הצבא לא הניחו ליהודים למכור את הסחורות שכבר הוכנסו לחנות וכך מנעו את קיום החוזה. העיר התלוננה בפני מועצת המלחמה על הנזק הכספי שנגרם לה עקב עיכוב החוזה. ¹⁰³ ראשי המחוז טענו, כי היהודים

96 מונמנטה, ג, עמ' 180.

97 שם, עמ' 116.

98 שם, עמ' 226-233.

99 שם, עמ' 117, 236-237.

100 שם, עמ' 116, 238-239.

101 שם, עמ' 124, 256-259.

102 שם, עמ' 806-807.

103 שם, עמ' 514-515, 565-566.

שחיו במחוז בעבר היו כפופים למחוז ולא לשיפוט צבאי ושילמו מסים למחוז או לעיר. ואולם, במפקד שהתקיים בשנת 1738 אנו מוצאים את משפחת סימון לייב עם שתי משפחות חתניו מתגוררות בחצרו ובחסותו של מפקד הצבא בקומארום. במקום מאה הפלורנים שהיו אמורים לשלם לעיר הם משלמים חמש-מאות פלורין – מאתיים עבור החסות ושלוש-מאות עבור המגורים.¹⁰⁴ במקרה זה לא היהודי ביקש את חסות המפקד, אלא זו נכפתה עליו כאמצעי לסחיטת דמי חסות.

מהגרים יהודים התיישבו אפוא באזורים שבשליטת לשכת החצר והצבא בממלכת הונגריה, תוך יצירת יחסי אדון-נתין בין מפקדי הצבא או פקידי הלשכה לבין היהודים. המפקדים סיפקו הגנה על חיי היהודים ורכושם, כנגד גורמים אורחיים עוינים, שהתנגדו לשיבת היהודים ולפעילותם במקום. היהודים מצדם הללו למפקדים כספים ודאגו לאספקה ליחידות גם בזמנים קשים, באשראי ולעתים תוך סיכון חייהם.

היהודים לא היו המיעוט האתני היחיד שהתיישב בהונגריה בחסות הצבא ולשכת החצר, תוך עימות עם האוכלוסייה המקומית והרשויות האזרחיות. מציאות דומה מתגלה לגבי משמרות הגבול הסרבים (Grenzer).¹⁰⁵ ואולם, היישובים והשכונות הסרביים הוקמו ביוזמת השלטונות, כחלק ממערך ההגנה האוסטרי נגד התורכים, ואילו היהודים התיישבו בהונגריה ביוזמתם שלהם, ורק בדיעבד זכו לתמיכת השלטונות.

בתקופת שלטונה של מריה-תרוזה חל שינוי במגמה והיהודים גורשו מבודה ומארד (1747). הסיבה לכך, לעניות דעתי, אינה שינוי במדיניות כלפי היהודים, אלא במדיניות כלפי ההונגרים. בשנת 1741, זמן קצר לאחר עלותה של מריה-תרוזה לשלטון, תקפו פרוסיה וצרפת ובעלות בריתן את הקיסרות ההבסבורגית ואיימו לקורעה לגזרים ולהשתלט עליה. בשעה קשה זו לקיסרות נשבעו אצילי הונגריה אמונים למריה-תרוזה והכתירוה למלכתם. בתמורה הבטיחה מריה-תרוזה להשיב לרשויות ההונגריות את מעמדן האוטונומי, ולבטל את השלטון הישיר מווינה ואת האזורים הצבאיים. במסגרת רפורמות אלה הוחזר גם לערי הונגריה מעמדן האוטונומי. בשנת 1743 בוטל המינהל בבודה, והעיר יכלה לממש את מעמדה כעיר מלך חופשית – מעמד שהוענק לה רשמית כבר ארבעים שנה קודם לכן. באותה שנה בוטל גם השלטון הצבאי בעיר ראב ואף היא זכתה למעמד של עיר מלך חופשית. גירוש היהודים מארד כרוך היה אף הוא בביטול השליטה הצבאית בעיר ובקבלת מעמד של עיר מלך חופשית.

לא ההגנה על היהודים ולא גירושם התרחשו ביוזמת הכתר. בשני המקרים נענה הכתר ללחצים מן השטח: בתקופת מלחמות התורכים הכריעו את הכף לחציהם של אנשי הצבא והמינהל האוסטרים. כאשר האיום התורכי שכך ועלה האיום הצרפתי והפרוסי, שהפך את נאמנות האוכלוסייה לשאלה מרכזית בעיני מריה-תרוזה, הכריעו את הכף הלחצים של הערים והרשויות האזרחיות בממלכת הונגריה. עם מתן האוטונומיה לערים איבדו תושביהן היהודים,

104 שם, ז, עמ' 288–289. סימון לב ודניאל אהרון עסקו גם באספקה לצבא. ראה: ארכיון לשכת החצר, C-1326, 28 בנובמבר 1737; C-1339, 7 בינואר 1739.

105 ראה: Wessely (לעיל, הערה 61); מונומנטה, ג, עמ' 5–6.

שיכלו להתגורר בהן רק בחסות הצבא והשלטונות, את החסות החיונית להמשך שהייתם במקום מושבם.

תופעה דומה של התרחבות היישוב היהודי ושיפור מעמד היהודים בעתות מלחמה באזורי לחימה, במבצרי גבול ובערים הנתונות לממשל צבאי, מצא ג'ונתן ישראל בתקופת מלחמת שלושים השנה.¹⁰⁶ כמו בהונגריה שלאחר מלחמות התורכים, גם בגרמניה שלאחר מלחמת שלושים השנה גורשו קהילות יהודיות מן הערים שבהן התיישבו במהלך המלחמה. ישראל עמד על הקשר בין התרחבות היישוב היהודי באזורים הצבאיים בתקופת המלחמה לבין תפקודם של היהודים כמלווים וכספקי צבא, אך דומני שהרחיק לכת בהדגשת אהדתו של הקיסר ליהודים כגורם מסייע לתופעה זו.¹⁰⁷ השתלשלות הדברים בהונגריה מצביעה דווקא על תפקידם הפסיבי של הקיסרים. הם לא ניהלו מדיניות יוזמה בעניין היהודים, אלא ניסו לתמך בין לחציהם של הגורמים השונים, ונכנעו לאלה שהפעילו לחץ כבד יותר.

ג. סוגי החסות ומשמעותם

היהודים שעמדו בקשרים עם הצבא נהנו מסוגים שונים של חסות (בגרמנית Schutz; בלטינית Protectio). מתוקף מגוריהם באדמות המפקדים או קשריהם הכלכליים עמם הם נהנו מחסותם. זו דמתה בעיקרה לחסותו של אדון פיאודלי, אך כללה גם הגנה על היהודי בעזרת הכוח הצבאי שבפיקודם. חסות המפקדים היתה החסות היעילה ביותר מבחינה מעשית, אך היא נשאה אופי מקומי ובעל תוקף משפטי מועט, אלא אם כן ניתן לה תוקף רשמי מטעם אחת מרשויות השלטון; מועצת המלחמה של החצר (Hofkriegsrat), לשכת החצר (Hofkammer), או חסות הקיסר עצמו (Caesarea-Regia Protectio). הרשות נותנת החסות מילאה בעבור היהודי את תפקיד אדון הנחלה: נאסר לבצע כל פעולה כלפי היהודי ללא ידיעתה והסכמתה ושלא באמצעותה.¹⁰⁸

למרות הדמיון לחסות הפיאודלית שמעניק האדון לנתיניו,¹⁰⁹ החסות של הרשויות היתה בעיקרה מערכת של פריווילגיות. ואכן, היהודים הנהנים מחסות זו מכונים לחילופין 'judaeus protectionatus' ו-'judaeus privilegiatus'. אין זו חסות אוטומטית מתוקף התפקיד ואין לה מתכונת קבועה, לא מבחינת תוכנה ולא מבחינת משך תחולתה.¹¹⁰ היוזמה לבקשת החסות

J.I. Israel, 'Central European Jewry during the Thirty Years' War', *Central European History*, XVI, 1 (March 1983), pp. 3–30

107 שם, במיוחד עמ' 8–9, 17.

108 ראה להלן, תלונותיו של מפקח הלשכה בבודה על פעולות נגד יהודים שבחסותו ללא ידיעתו והסכמתו. גם כאשר ביקשה הקנצלריה לפעול נגד המוכס מליאופולדשטט יעקב מוזס, היא ציינה שמכיוון שהוא תלוי בלשכת החצר, יש לפעול באמצעות הלשכה. ראה: מונומנטה, ג, עמ' 609.

109 חסות הלשכה אינה מנתקת את היחסים בין היהודי לאדון הנחלה ואין היא באה במקומם. במקרים מסוימים פועל אדון הנחלה למען נתינו, היהודי בעל החסות הקמרלית, אצל הקיסר, גם כאשר הלה כבר איננו מתגורר בתחומו. ראה למשל: מונומנטה, ג, עמ' 74, 106, 679–680.

110 הפריווילגיות שהתייחסו לממלכת הונגריה ניתנו לכל החיים וכן לצאצאיו של מקבל הפריווילגיה,

באה תמיד מצד היהודי ולעולם לא מצד השלטונות. היא מוענקת כמעשה חסד מצד הקיסר או הרשות השלטונית כלפי היהודי, במידה שאינה עומדת בסתירה לאינטרסים של החצר או של גורמים רלוונטיים אחרים.¹¹¹ החצר לעולם אינה מתנדבת להעניק ליהודים את הפריוילגיות, אלא נכנעת ללחצים שמפעילים עליה הם ופטרונים, אדונים פיאודליים או פקידים וקציני צבא בכירים. לעתים מתחייב היהודי להעביר לאוצר הלוואה או מקדמה בסכום מסוים תמורת מתן הפריוילגיה, ולעתים מתקיימת הבנה שבשתיקה, שתמורת הפריוילגיה יתאזר היהודי בסבלנות ולא ילחץ על האוצר המדולדל להשיב לו חובות קודמים.¹¹²

מטרות החסות בעיקרן הן שתיים: לשפר את יכולתו של היהודי להעניק שירותים שונים למדינה ולגמול לו על שירותים שהעניק לה בעבר. לרוב ניתנה החסות תחילה במסגרת תפקידו של היהודי כספק של צבא הקיסר, במטרה לענות על צרכיו הספציפיים במילוי תפקידו. לפעמים ביקשו היהודים להרחיבה ולכלול בה הטבות נוספות. לעתים קשורות הטבות הנוספות בהתרחבות פעילותו של היהודי, למען הצבא או בתחומים אחרים, ולעתים קרובות הן משקפות את התחזקות מעמדו של היהודי ואת יכולתו להשיג מן החצר טובות הנאה לשמן. יצחק הירשל מראב זכה להרחבת החסות כגמול על שירותיו הנאמנים, הן בימי מרד רקוצי הן לאחר מכן. הוא ביקש זכות ישיבה חופשית ומגורים שלווים בכל מקום בממלכת הונגריה שאינו אסור ליהודים על פי החוקים והתקנות, וכן זכות מסחר חופשי 'לשם ניהול משופר של אספקת המצרכים', לו ולמשפחתו ולנציגיו. בקשתו הספציפית היתה שקרובו ונציגו יעקב הירשל ימשיך לגור בבודה, ולו ולקרובו יוענקו מכתבי חסות לשם הגברת ביטחונם.¹¹³ יצחק הירשל, כמו ספקי צבא אחרים, הפנה את בקשתו בעיצומה של המלחמה בתורכים, ולא בכדי. בתקופה זו התקשתה החצר להתעלם משירותיהם החיוניים של הספקים והיתה נוחה להיענות גם לבקשות חריגות.¹¹⁴

בקשתו של יצחק הירשל נענתה בחיוב, אך עשר שנים אחר כך פנה אל הקיסר שנית. הוא פירט את 'שירותי הנאמנים, והנזקים שהתנסיתי בהם', וביקש להעניק לו, לבני ביתו ולכל צאצאיו הישירים בעתיד זכות להתיישב ולסחור באופן חופשי בכל מקום ומקום בממלכת הונגריה – גם בערי המלך החופשיות, בהסכמת מועצת העיר או המחוז, והתר לשלם מסי

ולעומתן אלה שהתייחסו לאימפריה הרומית הקדושה ובמיוחד לעיר וינה היו לרוב מוגבלות בזמן: זו של ורטהיימר לעשרים שנה (מונומנטה, ג, עמ' 133–145), וזו של סימון מיכל לעשר שנים (שם, עמ' 164–165). זוהי עדות נוספת לרצון לעודד יהודים לעבור מארצות הקיסר להונגריה.

111 במרבית כתיבי הפריוילגיה צוין, שמימוש הפריוילגיות של היהודים מותנה בכך שלא יפגע בפריוילגיות עתיקות, במיוחד של ערי המלך החופשיות, וכן ושיעשה בהסכמת מועצות הערים. ראה: מונומנטה, ג, עמ' 89, 128, 220. וראה על כך בהמשך.

112 סימון מיכל דרש פריוילגיה להתגורר בחיינה עשר שנים, או חזור הלוואה בסכום של עשרים אלף פלורין: מונומנטה, ג, עמ' 164, וראה גם להלן. האחים קפש מוזכרים בבקשת הפריוילגיה את החוב שחייב להם האוצר בסך שמונת אלפים פלורין, ואילו בכתב הפריוילגיה אין החוב מוזכר כלל. ראה: מונומנטה, ג, עמ' 83–89.

113 שם, עמ' 202–204.

114 גם וולף שלזינגר ביקש להחזיק פקטור בבודה כדי להקל על האספקה לצבא. ראה: שם, עמ' 205–206, 213. וראה לעיל, הערה 8.

דרכים (tallonium) בנתיבי מים ויבשה כמו הנוצרים. במקרה זה אין החסות נובעת מצורך התפקיד, אלא באה כגמול וכפיצוי על שירותי העבר.¹¹⁵

במקרים לא מעטים חלה הפריוילגיה גם על היורשים, וברור שבמקרים אלה מדובר בהטבות לצאצאים תמורת שירותיו של אבי המשפחה.¹¹⁶ ואולם, גם השלטון יצא נשכר מקשר ממושך עם משפחה שהפריוילגיות הבטיחו את נאמנותה. הונגריה קיבלה את מרות ההבסבורגים ככפוית־שד, ולכן משפחות יהודיות שכאלה בריכוזים של אוכלוסייה הונגרית היו נכס בלתי מבוטל.

ספקי הצבא היהודים השתדלו להשיג לעצמם את חסות מועצת המלחמה או לשכת החצר (Kammeralschutz). ואולם, החסות המבוקשת ביותר היתה חסות הקיסר, או חסות קיסרית־מלכותית, כפי שהיא מכונה כאשר מדובר בממלכת הונגריה. חסות זו כללה פריוילגיות רחבות יותר מאלה שהוענקו בסוגי החסות האחרים.

הדגם שעמד לנגד עיניהם של מבקשי החסות הקיסרית־המלכותית היה כתב הפריוילגיה שהעניק מקסימיליאן הראשון ב־18 באוקטובר 1509 ליהודים מגוריצייה, גרדיסקה וטריאסטה ולצאצאיהם בעבור עזרתם לכוחות הקיסר. ב־12 בפברואר 1624 אישר פרדיננד השני את תוקף הפריוילגיה ואף הרחיב את תחולתה לארצות מורשתו של הקיסר (בוהמיה, מורביה, הונגריה ועוד).¹¹⁷

עקרון היסוד של הפריוילגיה הינו השוואת זכויותיהם של היהודים מקבלי הפריוילגיה לאלה של הנוצרים, כלומר ביטול האפליות וההגבלות שהוטלו על כלל היהודים: התר להתגורר, לסחור ולנוע בכל ארצות הקיסר מבלי לשאת את סימני היהודים ומבלי לשלם את המסים המיוחדים ליהודים; להיות בעלי בתים, שדות וכרמים, ולמכור או למשכן אותם; ולנהל חנויות אפילו בווינה הבירה, שנאסרה שנה קודם למגורי יהודים.

בפריוילגיה של מקסימיליאן ושל פרדיננד השני לא נכללה הגנה משפטית, למעט הכרזה כללית על חסות והגנה של החצר. מבחינה זו, הפריוילגיות שהוענקו לספקי הצבא היהודים בהונגריה בראשית המאה הי"ח היו רחבות יותר. תחולת הפריוילגיות, לעומת זאת, צומצמה במידה ניכרת: היא מתייחסת לרוב להונגריה בלבד, וגם בהונגריה אין היא חלה על ערי המכרות, האסורות בכניסת יהודים על פי חוק, והיא מתחשבת בערים בעלות פריוילגיה 'שלא לסבול יהודים'. למעשה מותרות הפריוילגיות למשא־ומתן את מעמד היהודים בכל יישוב ויישוב. במקרה של האחים שלזינגר, שביקשו התר מפורש לשהות ולסחור בערים

115 שם, עמ' 520–521.

116 שם, עמ' 88 (קפש), 126 (שלינגר), 218 (לייב אולם ויצחק שוואב).

117 נוסח הפריוילגיה המאושר בידי פרדיננד השני פורסם אצל G. Wolf, *Ferdinand II und die Juden*, Wien 1859, pp. 39–41. ספקי הצבא שביקשו את הפריוילגיות לא ידעו, כפי שעולה מתוכן בקשותיהם, שמדובר בפריוילגיה שהעניק מקסימיליאן, ופרדיננד רק אישר אותה והרחיבה גם ל־Erbkönigreiche (בוהמיה, מורביה והונגריה). המוטבים המקוריים היו יוסל פינקרלה (Pinkherle) מגוריצייה, משה ויעקב מרבורגר (Marburger) מגרדיסקה וונטורה פרנטה (Parente) מטריאסט.

בודה, פרסבורג, שופרון, גינץ וראב,¹¹⁸ רובן ערי מלך חופשיות, ניתן להם אך ורק התר כללי: להתגורר, לשהות ולסחור בממלכת הונגריה, למעט ערי המכרות וערים בעלות פריווילגיות עתיקות.¹¹⁹ בפריווילגיה נכלל תנאי נוסף, שהדבר יהא בהסכמת מועצת העיר, תנאי שהוציא מכלל אפשרות את בודה. כפי שכבר ראינו, נזקק בנו של ישראל שלזינגר להתערבות נוספת של הקיסר כדי שלא יגורש מגינץ, ובני משפחת שלזינגר בבודה הצליחו לממש את הפריווילגיות שלהם רק בחסות הצבא.

הפריווילגיות השונות של השלטונות כוללות הטבות בתחומים הבאים: (1) הגנה משפטית; (2) פטור ממסים; (3) זכויות מעבר, שהות, ישיבה ומגורים; (4) זכויות עיסוק במסחר; (5) חופש פולחן.

1. הגנה משפטית

יהודי החסות יכול להנות מהגנה משפטית בשתי צורות: או בזכות פריווילגיה אישית המוענקת לו בכתב חסות מיוחד, או אגב השתייכות לקבוצה בעלת פריווילגיות, כגון חברתו של שמואל אופנהיימר (Privilegialis Societas Oppenheimeris), שכל אנשיה נהנו מהגנה משפטית.¹²⁰ בשני המקרים נועדה החסות למנוע פגיעה ביהודי עקב מילוי תפקידו בשירות הקיסר. גם יהודים שנהנו מחסות הפריווילגיות של אופנהיימר העדיפו להשיג לעצמם פריווילגיה אישית. הם יכלו להנות ממנה ללא קשר ליחסיהם עם אופנהיימר, ולרוב ניתנה להם הזכות להעבירה לאחרים ואף להורשה לצאצאיהם.

מטבע הדברים נעדרו ספקי הצבא הרבה ממקום מושבם הקבוע ועקב כך התקשו לדאוג לענייניהם. מקרה כזה אירע לאברהם קפש בראשית 1716, כאשר יצא לוואראדין, ככל הנראה בענייני אספקה. בתקופת העדרו פתח הרוזן בוטלר (Buttler) בהליכים משפטיים נגדו, עקב ערבות שהעניק לשותפו הנמלט, לזר טופולצ'אני, וביקש לעקל את נכסיו. רעייתו של קפש פנתה לקיסר. היא ציינה שבעלה הינו פקטור של אופנהיימר והוא נעדר כעת בשליחות הכלל, וביקשה את דחיית ההליכים נגד בעלה לארבעה חודשים, כדי שיוכל לשוב ולהתגונן נגד תביעת הרוזן.¹²¹ הקיסר נענה לבקשתה, בציינו שמן הדין להעניק ביטחונות כלשהם לנעדרים מבתיים בשירות הכלל, כדי שלא יינזקו בגופם או ברכושם עקב כך.¹²² לכאורה מתחייבת ההגנה המשפטית על קפש מעצם תפקידו. ואולם, עיון בתעודות דומות מגלה שהדבר אינו כה פשוט. אזכור העובדה שקפש הינו פקטור של אופנהיימר אינה מקרית. היא נועדה לציין שבשל כך הוא נהנה מהגנה משפטית כחלק מן הפריווילגיה של אופנהיימר (באותה עת טרם נהנו האחים קפש מפריווילגיה אישית).

118 מונומנטה, ג, עמ' 108.

119 כלומר, לא כולל פרסבורג, שופרון וגינץ; שם, עמ' 128.

120 שם, עמ' 30.

121 שם, עמ' 122-124.

122 שם, עמ' 124-125.

גם ספקים אחרים דאגו לכלול בכתבי הפריווילגיה שלהם הגנה משפטית. האחים ישראל וולפגנג שלזינגר קיבלו על פי בקשתם כתב חסות, שכלל את הזכות להיות כפופים לשיפוטן של הלשכות הקיסריות או של הרשות החוקית במקום מגוריהם הקבוע, ולא להיאסר או להיעצר עקב חוב כלשהו של יהודים אחרים. הזכויות ניתנו להם, למשפחותיהם ולצאצאיהם הישירים. הטבה זוהי הוענקה לשותפים לב אולמו ויצחק שוואב.¹²³ בפריווילגיה של סימון מיכל נכללה הגנה לו, למשפחתו ולאנשיו מפני מעצרים, פעולות ענישה או עיקולים. מלבד זאת פטרה אותם הפריווילגיה משיפוט כלשהו מלבד זה של החצר.¹²⁴

גם כאשר לא צוין הדבר בפירושו בכתבי הפריווילגיה, הוכרה בחוק זכותם של נתיני רשויות החצר להישפט בפני נציגי הרשות נותנת החסות בלבד ולא בפני בתי דין אחרים, בהתאם לנוהג הפיאודלי. מועצת בודה התלוננה, שיהודי העיר נמצאים קצתם בחסות הלשכה וקצתם בחסות הצבא, והם מבקשים להישפט רק בפני מפקח הלשכה או מפקד העיר.¹²⁵ בפועל התקשו בעלי הפריווילגיות ופטרונים למנוע צעדים כלפיהם מצד גורמים משפטיים אחרים. התלונה השכיחה ביותר של המפקח מטעם לשכת החצר בבודה הינה שגורמים אחרים – המועצה העירונית, מפקד העיר או אדון פיאודלי – נקטו פעולה שיפוטית נגד יהודים הנמצאים בחסות לשכת החצר ואמורים להישפט בפניה בלבד. בשנת 1718, למשל, הורה המפקח למועצה שלא לעצור יהודי מסוים, אך כאשר היה היהודי בדרך לביתו התנפלו עליו מפקד המשמר העירוני וכמה משומרי הלילה וביקשו לתופסו. הוא נמלט לבית מגוריו של מפקח הלשכה. המפקח הודיע לראש המועצה שלא יעז לעצור את היהודי, ולדבריו ענה לו הלה בלעג, שהסנט החליט לעצור את היהודי, ואם יבקש עזרה צבאית הם יהדפו את אנשי הצבא בכוח.¹²⁶ עימותים קשים עוד יותר התרחשו בין המפקח לרשויות הצבא בעיר, כאשר הן השתמשו בכוחן כדי לבצע מעצרים והחרמות רכוש של יהודים שבחסות לשכת החצר.¹²⁷ המפקח חשש שאם לשכת החצר לא תעניק ליהודים שבחסותה הגנה טובה, הם יסרבו לשלם לה את דמי הסובלנות השנתיים ויחפשו לעצמם חסות אחרת, וכך ייגרם כמובן הפסד כספי גדול לאוצר.¹²⁸ 'בהיותי משולל כל כוח או סיוע אין בכוחי להגן על היהודים',¹²⁹ התלונן בפני הלשכה.

בנוסף למאבק בין רשויות השלטון על סמכויות השיפוט, היה על מפקח הלשכה להתעמת גם עם האצולה, שהפעילה בתי דין משלה. בשנת 1726 נתבקש המפקח להעביר תביעה שנתבררה לפניו לבית דינו של הנסיך פון-דיטריךשטיין (Dietrichstein), מכיוון שאחד המתדיינים היה נתינו של אותו נסיך. המפקח ביקש את עצת הלשכה אם לעשות זאת או

123 שם, עמ' 128, 218-220, ועיין לעיל.

124 שם, עמ' 167.

125 שם, עמ' 264.

126 MOL, E 24, 20 באוגוסט 1718.

127 שם, 25 בנובמבר 1721; 6 בינואר 1722; 31 בינואר 1722; 15 באפריל 1722; 7 בנובמבר 1722.

128 שם, 11 במאי 1719.

129 שם, 15 באפריל ו-7 בנובמבר 1722.

שיעלי לסיים התדיינות זו ולכפות את שיפוטו על יהודי זה, ואיני צריך להתיירא כלל מהנסיך הרם דיטריכשטיין.¹³⁰ אנו רואים אפוא שבתחום המשפטי, כמו שנראה להלן לגבי כל סוגי הפריווילגיות, רב היה המרחק בין הכתוב לבין מימושו במציאות. היהודים התקשו לקבל הגנה משפטית שהוענקה להם לכאורה בפריווילגיות בשל אילוצים רבים.

2. פטור ממסים

שלושה סוגי פטור ממסים מופיעים אצל יהודי החסות: הסוג הראשון: השוואה לנוצרים מבחינת חובות המיסוי, כלומר פטור מתשלום המסים המיוחדים החלים על היהודים בלבד, על פי דוגמת הפריווילגיה של פרדיננד השני.¹³¹ לשכת החצר התאמצה לכפות על גורמים פרטיים ומקומיים שוויון בגביית מסים מן היהודים. עם זאת, היא סירבה לפטור את היהודים מתשלום המסים המיוחדים לאוצר המדינה, שהיו מקור הכנסה חשוב, לכן הפריווילגיה לא פטרה את היהודים מהפליה בתשלום המסים. כבר נזכר לעיל המס שהטילה מועצת העיר בודה על יהודים שביקשו לעבור בעיר או ללון בה, מס שבוטל בהתערבות השלטונות. חברי מועצת העיר של בודה ופשט ניסו להכביד על מעבר יהודים במעבורת הנהר (Fliegende Brücke) שקשרו בין שתי הערים. בשנת 1718 הוטל על היהודים מס מעבר חריג. היהודים פנו למפקד העיר, הגנרל פון-לפלהולץ, והוא דאג לבטל את המס החריג. בחורף 1725 שוב נדרשו היהודים לשלם את המס החריג.¹³² רק ב-26 ביולי 1727, לאחר תלונות והתכתבויות חוזרות ונשנות, נאסרה הגבייה החריגה מן היהודים.¹³³

ב-20 בדצמבר 1717 נחתם הסכם בין יהודי החצר ונציג יהודי הונגריה שמצפון לדנובה, סימון מיכל, לבין העיר טירנא. על פי ההסכם, המירה טירנא את האיסור המוחלט על כניסת יהודים לעיר בהתר כניסה לצורך מעבר או מסחר, תמורת תשלום של הטל כספי.¹³⁴ בשנת 1730 התלונן שמשון בכרך, חוכר בתי האריגה הקיסריים בבנאט-טמשוואר, כי שבע עגלות שהובילו צמר כבשים מבתי המלאכה הקיסריים בטמשוואר למורביה, באישור לשכת החצר, נתפסו בברסטובאני (העיירה Brestovany מצפון לטרנאבה) והובאו בכפייה לטירנא, בטענה שעקפו בכוונה את תחנת ה־telonium של טירנא מבלי לשלם את ההטל. גם כשהוצגו למועצת העיר אישורי המעבר החופשי מטעם לשכת החצר לא שוחררו העגלות, בטענה שהיה על סוכנו של בכרך, יעקב לבל, לשלם את ההטל שבו מחויב כל יהודי הנכנס לעיר טירנא, על פי ההסכם משנת 1717.¹³⁵

- 130 שם, 21 ביוני 1726. המתדיינים היו יהודי החצר סימון מיכל ולייב מיכל שטטנר (או מיכלשטטנר; Löw Michl Stettner), הוא נתינו של דיטריכשטיין.
 131 ראה למשל: מונומנטה, ג, עמ' 128, 140, 219.
 132 שם, עמ' 472-473.
 133 שם, עמ' 511-512.
 134 ראה להלן.
 135 מונומנטה, ג, עמ' 604-605, 618-621.

שמשון בכרך מחה נגד הדרישה, בטענה שהעיר טירנא צריכה להתייחס אליו כאל חוכר של המינהל הקיסרי, ולא כאל יהודי.¹³⁶ לשכת החצר קיבלה את טענתו של בכרך, שבעניין זה הוא פעל לא כאדם פרטי, אלא כמפיץ הצמר הקיסרי, והיה על העיר לכבד את אישורי הפטור שלו. הלשכה הורתה אפוא לעיר טירנא לשחרר את העגלות ללא דיתוי, שאם לא כן תינזק קופתה.¹³⁷

במקרים הללו הגנו הרשויות בווינה על יהודי החסות ועל יהודים בכלל נגד גביות חריגות מצד גורמים שונים. ואולם, המדינה עצמה גבתה מסים והטלים חריגים מן היהודים, ובראשם מס הסובלנות, ובאלה נשאו גם יהודי החסות. יתרה מכך, עקב מצבם הכלכלי העדיף נשאו יהודי החסות במרבית סכומי המסים שהוטלו על הקהילות היהודיות.

בשל ההוצאות הכבדות שהיו כרוכות בארגון הדיאט (אסיפת המעמדות ההונגרית) בשנת 1723, נגבה מס הסובלנות מן היהודים בשנה שקדמה לדיאט בקפדנות ובהכבדה יתרה. שמשון ורטהיימר נדרש לשלם שמונה מאות פלורין כחלקו במס הסובלנות של יהודי הונגריה לשנת 1722, מתוכם מאתיים פלורין עד 6 בנובמבר 1721.¹³⁸ ורטהיימר מחה: תביעת התשלום מנוגדת לפריוילגיות המעניקות לו פטור ממסים. היא אינה הוגנת, בהתחשב בשירותים שהעניק לממלכה בשתי המלחמות נגד התורכים ובימי המרד ההונגרי, במלוות שהעניק במזומן למחוזות ההונגרים, ובמאות אלפי הפלוריינים שנתן באשראי.¹³⁹ לשכת החצר חבה לוורטהיימר כספים רבים ולכן ביקשה מן הלשכה ההונגרית לדון מחדש בבקשת התשלום מוורטהיימר, לבל תיפגענה הפריוילגיות שלו.¹⁴⁰

באוקטובר 1721 נצטוו יהודי בודה לשלם שלוש מאות פלורין כמס לדיאט בנוסף לדמי הסובלנות. הגבייה החריגה חשפה מתחים ועימותים בין משפחות יהודי החסות בבודה, שהתגוררו בעיר תחת חסות שונות ובתנאים שונים. בני משפחות בכרך, הירשל ונאדל, יהודי החסות של לשכת החצר, טענו שעל אוצר המדינה להסתפק בתשלומיהם הקבועים, ולא לגבות מהם תשלומים חריגים עבור הדיאט: ראשית, הם כבר משלמים ללשכה דמי סובלנות שנתיים עבור החסות, ושנית, הם משלמים מסים גם לקופת העיר והמחוז, לעומת יהודי חסות אחרים הפטורים מתשלומים אלה, ואילו בני משפחות ליידרסדורף ושלזינגר, וכן יואכים בירגל שחי בבודה בחסות הצבא, טענו שהם כפופים לאדונים שמחוץ למקום מושבם ומשלמים להם מסים, וכן שהכנסותיהם צנועות למדי ואין הם יכולים לעמוד בתשלומים לבדם, ללא השתתפותם של היהודים שבחסות לשכת החצר.¹⁴¹

136 שם, עמ' 616.

137 שם, עמ' 619.

138 שם, עמ' 374.

139 שם, עמ' 390-391.

140 שם, עמ' 394.

141 MOL, E 24, 16 ביוני 1722. כוח התשלום של היהודים בחסות הצבא והקיסר פחת מאוד לאחר מותו באותה שנה של שמואל בירגל ועזיבתן של כמה מן המשפחות היהודיות המבוססות האחרות את העיר.

בסופו של דבר נקבע, שכל היהודים ללא הבחנה מחויבים הן במס הסובלנות והן במס הדיאט, והאיל ושני סוגי המס אינם חופפים: 'כפי שרוב ערי המלך החופשיות משלמות מס שנתי, ובכל זאת מחויבות לשלם את מסי הדיאט, כך גם היהודים משלמים את מסי הדיאט ואינם פטורים עקב כך ממס הסובלנות'.¹⁴² הלשכה התעלמה מכך ששיעור המסים היחסי שהוטל על הקהילות היהודיות היה גבוה פי כמה מזה שהוטל על הערים.

הסוג השני: פטור מתשלום מס לעיר שבשטחה מתגורר יהודי החסות. בשאלה זו התעוררו עימותים קשים בין היהודים שהיו נתונים לחסות הצבא לבין העירוניים, כפי שכבר ראינו. שמואל בירגל, סוכנו של יהודי החצר אופנהיימר בבודה, שילם מסים לקופת העיר שנים רבות,¹⁴³ אך בשנת 1720 הורה מפקד העיר לפטור אותו מתשלום המסים בטענה שהינו איש צבא. העיר מחתה, בטענה שבירגל עוסק במסחר ולכן חייב בתשלום מסים לקופתה ככל סוחר.¹⁴⁴ העיר התקשתה להתעמת בעניין זה עם המפקד. גם יהודי בודה שבחסות לשכת החצר התקוממו על שהאחים בירגל אינם נושאים בעול תשלום המסים לעיר כמותם.¹⁴⁵ מצב דומה ראינו בגרוס-ורדיין: המפקד שיכן באדמתו יהודים שלטענת העיר נמנעו מתשלום מסים בחסות המפקד.¹⁴⁶

למעט שמואל בירגל, שילמו כל יהודי בודה מסים לקופת העיר, על פי החלטת הקיסרית העוצרת משנת 1711. המשפחות שבחסות לשכת החצר שילמו מסים לעיר מדי שנה בשנה מאז התיישבו בה.¹⁴⁷ תושב העיר שמואל שלזינגר חויב לשלם מסים לקופת העיר על עסקיו הפרטיים, במסגרת אותו צו קיסרי שהורה לעירוניים שלא להפריע לו להתגורר בבודה.¹⁴⁸ במפקד של 1735 רשומים יהודי בודה כמי שאינם משלמים מס לעיר, אך רישום זה אינו תואם את דיווחי מועצת העיר עצמה על המסים ששילמו היהודים.¹⁴⁹

הסוג השלישי, שנודעה לו המשמעות הרבה ביותר מבחינת הקפו: פטור לצורך מילוי התפקיד. לעתים, למשל בתקופות מלחמה, ניתן פטור כולל ממס לסחורות המיועדות לצבא. עם פרוץ המלחמה נגד התורכים ביוני 1716 הורו מועצת המלחמה ולשכת החצר על פטור כללי ממסים על סחורות, ובפרט על מצרכי מזון שהועברו ליחידות הצבא בהונגריה. לטענת המוכס של בודה, לא נמסרה הודעה על כך לתחנות המס. ואכן, ב־2 ביולי 1716 הגיע לתחנת המכס של בודה היהודי משה ברנד מן העיר ואץ (Vác) כשהוא נושא עמו שני קנטנר חמאה וקנטנר טבק עבור הצבא, כפי שהעידו האישורים שהציג. הוא טען, כי לאור תקנת הפטור הכללי הוא זכאי להעביר את הסחורות ללא תשלום מכס. המוכסים דרשו ממנו להשאיר ברשותם את אישורי המעבר שלו וכן ארבעים וחמישה דינר, כערובה לכך שישלם את המס

142 מונומנטה, ג, עמ' 643.

143 ראה לעיל, הערה 15.

144 מונומנטה, ג, עמ' 292, 298-299.

145 MOL, E 24, 16 ביוני 1722.

146 מונומנטה, ג, עמ' 806-807.

147 על כך העידו רישומי העיר עצמה; ראה: שם, עמ' 225-231.

148 שם, עמ' 330.

149 שם, עמ' 712-717, וראה גם הערה 147.

אם יתברר שאינו פטור מחובת התשלום. היהודי עזב את התחנה אך חזר אליה במהרה בלוויית קצין צבא בכיר. הקצין החרים מידי המוכסים את אישורי המעבר של היהודי ותבע מהם להשיב לו את ארבעים וחמישה הדינר, שאם לא כן יסלק אותם מתחנת המכס ויאסור אותם. המוכסים סירבו לציית למפקד, שכן הם היו כפופים ללשכת החצר ונהנו מחסינות מזרוע של אנשי הצבא. ואולם, אשת המוכס נבהלה מאיומי המפקד והשיבה בחשאי ליהודי את סכום הכסף.¹⁵⁰

פטור כללי לא ניתן בדרך כלל, וספקי הצבא נוקקו לתעודות פטור חד פעמיות, שצוין בהן סוג הסחורה וכמותה.¹⁵¹ בשנת 1719 הואשם שלמה גינצבורגר, קרובו וסוכנו של יהודי החצר וולף שלזינגר, בכך שניצל את הפטור שניתן לו להעברת סחורות נוספות. הותר לו להעביר שלושת אלפים מטרטה של חיטה מגרמניה לצבא בבנאט-טמשוואר, והוא ייבא גם קמח מנופה, שקנה במחוז באראניה (Baranya, בין נהרות הדנובה והדראוה) שבדרום הונגריה, ומכר אותו ברווח ניכר בטמשוואר ובבלגרד.¹⁵²

מפרייווילגיה של פטור כללי נהנו רק יהודי החצר, אך הם היו רשאים להעבירו גם לסוכניהם.¹⁵³ כל אדם שהציג את מכתב החסות נהנה מן הזכויות שפורטו בו. עם זאת, מהתכתבויות שונות בנושא מסי הדרכים של ספקי הצבא היהודים עולה, שלמרות האישורים השונים הם היו נתונים במידה רבה לשרירות לבם של המוכסים, יהודים ונוצרים כאחד.¹⁵⁴ מקצת הספקים דאגו לכלול בחוזים עם לשכת החצר או עם נציגיה סעיף המחייב את לשכת החצר להשיב להם את סכומי המס שישלמו בניגוד לפטורים שקיבלו.¹⁵⁵ הפטור מתשלום מסי דרכים עורר קנאה רבה הן מצד העירוניים, שראו בכך תחרות בלתי הוגנת, והן מצד יהודים אחרים. יוסף סימון ויואל הירשל, שהתגוררו בבודה בחסות לשכת החצר ונשאו בכל תשלומי המסים, התלוננו נגד ההטבות המוענקות למשפחת שלזינגר. לטענתם, הפטורים ממס יצרו תחרות בלתי הוגנת. הם דרשו מן הרשויות שיוטל על בני משפחת שלזינגר מס שנתי לאוצר המדינה בדומה למס הסובלנות המוטל עליהם.¹⁵⁶

150 MOL, E 24, 4 ביולי 1716.

151 בחוזה של וולף שלזינגר לאספקת שוורים לארטיילריה מ־5 במאי 1718 מופיע התנאי, שברשינות יִרשם מספר שוורים גדול יותר מן המספר שעליו לספק, כדי שיוכל להחליף במהירות את השוורים הבלתי מתאימים בשוורים ראויים. ראה: ארכיון לשכת החצר, אוסף Kontrakte und Reverse, חוזה C-261.

152 MOL, E 24, 10 בספטמבר 1720. לדברי המוכס, התחמק הספק מתשלום מכס בסך מאה פלורין עבור חמש־מאות קנטנר קמח.

153 דבר זה נלמד מתוכן הפריווילגיות עצמן, הן לגבי ורטהיימר (מונומנטה, ג, עמ' 145: 'et homines suos') והן לגבי סימון מיכל (שהפריווילגיה מציינת בכמה מקומות גם את אנשיו; שם, ג, עמ' 163-169). סימון מיכל אכן מסר רשיון מעבר לשימוש של סוכנו שמואל בירגל, כדי שהאחרון יעביר למורביה את נפלי התחמושת ואת הפצצות שאסף בהונגריה. ראה: מונומנטה, ג, עמ' 8-9, וכן להלן. 154 ראה למשל מקהרו של שלמה גינצבורג, במאמרי (לעיל, הערה 5), עמ' 167, ומקהרו של אהרון הירשל, שם, עמ' 170.

155 ארכיון לשכת החצר, Kontrakte und Reverse, למשל חוזים C-405, C-261. 156 משפחת שלזינגר גברה על המתלוננים במרכז לאספקת כלי מיטה לחיילים בבודה, וחנות הטקסטיל

3. זכויות למעבר, לשהות, לישיבה ולמגורים

מרבית הפריווילגיות של היהודים כללו זכות למעבר חופשי, לשהות או למגורים בכל מקומות היישוב בהונגריה. עם זאת, הפריווילגיות לא כללו את המקומות האסורים ליהודים בתוקף חוקים, קרי ערי המכרות בהרים, או בתוקף פריווילגיות עתיקות, כלומר מרבית הערים החופשיות המלכותיות, שנהגו מן הזכות 'שלא לסכול יהודים'.¹⁵⁷ בין ערים אלה בולטות פרסבורג וטירנא, ומשנת 1703 גם בודה, שמעמדה הושווה לזה של שאר הערים המלכותיות החופשיות והוענקו לה כל הפריווילגיות המסורתיות שלהן.¹⁵⁸

עקב מעמדן ומיקומן של כמה מערים אלה, ובמיוחד של שלוש הערים הנזכרות, הפריעה הגבלה זו קשות לפעילותם של ספקי הצבא היהודים. הם דרשו את התערבותו של הקיסר כדי למנוע התנכלויות כלפיהם מצד הערים ולאפשר להם למלא את התחייבויותיהם להחיש אספקה לצבא. הקיסר אכן התערב לטובתם והביא לכרסום איטי בפריווילגיות של אותן הערים.

המועצה של בודה לא הצליחה כאמור למנוע התיישבות של יהודים בעיר, אם כי התנכלה להם בהתמדה. התנכלויות אלה חייבו אותם להיות סמוכים על חרבם של כוחות הצבא שחנו במקום. גם בפרסבורג נזקקו היהודים להגנת השלטונות כדי לארגן את משלוחי המזון לצבא מנמלה של העיר.¹⁵⁹ בעיר טירנא לא ביקשו היהודים לשבת, אלא רק להיכנס אליה למסחר ולקניית מצרכים. טירנא התנגדה אף לכך, וביקשה למנוע מן היהודים כליל את הכניסה לעיר. ואולם, בטיירנא היו ירידים חשובים והיא שכנה בקירבת סרד (Sered) שעל נהר הוואג, שבה הוקמו מחסני תבואה כדי לנצל את האפשרות הנוחה להעברת אספקה לצבא על פני הנהר, החוצה את סלובקיה ונשפך אל הדנובה. כל אלה הפכו אותה ליעד חשוב בעבור ספקי הצבא וסוחרים יהודים אחרים, והם התקשו לכבד את הפריווילגיה של העיר.

במאי 1686, בעיצומה של המלחמה בתורכים, התלוננה טירנא כי היהודי סלומון, סוחרו של הקפיטן שפאנר (Spanner), מפקד פלוגה בחטיבת טיפנטאל (Typpental), נכנס בחשאי ובאין יודעים לעיר טירנא, תוך הפרה בוטה של הפריווילגיה שקיבלה העיר מפרדיננד הראשון והקיסר ליאופולד אישר עם הכרתו. העיר טירנא ביקשה אפוא שהקיסר ישוב ויאשר את הפריווילגיה שלה ויעניק לה סמכות להעניש יהודים המפירים את הפריווילגיות. הקיסר נענה לבקשת העיר ואישר את הפריווילגיה ללא הגבלת זמן, והעניק לעיר סמכות מלאה להעניש את היהודים מפירי הפריווילגיה.¹⁶⁰

שלה עמדה בתחרות עם חנותם. ראה: MOL, E 24, 22 ביוני 1723; מונומנטה, ג, עמ' 576-577, מכתב הקנצלריה מיום 19 באוגוסט 1729, המעיד שהסכסוך בין המשפחות האריך ימים.

157 מונומנטה, ג, עמ' 89, 126, 219.

158 ראה לעיל, וכן ארכיון לשכת החצר (Hofkammerarchiv): Hoffinanz Ungarn, 1708, Extractus (Gravamina Liberae regiaeque Civitatis, Rote Nr. 448 Budensis (תקציר תלונות עיר המלך החופשית בודה).

159 מונומנטה, ב, עמ' 190, 212-211, 223, 225; ג, עמ' 751-750.

160 הפריווילגיה ניתנה לטירנא בעקבות עלילת דם, שאף גררה את גירוש היהודים מן העיר. ראה: שם,

שנים מספר לאחר מכן מימשה העיר את הפריבילגיה שלה. באפריל 1693 ביקש הגרף דומיניקוס אנדריאס קאוניץ מאנשי טירנא לשחרר את נתינו, היהודי לבל מרקוס מאונגריש-ברוד, שנעצר בידי אנשי העיר כאשר עבר בעגלה באחד הכפרים שבתחום שיפוטה של טירנא בדרכו לפרסבורג. אנשי העיר האשימו את היהודי בהפרת הפריבילגיה האוסרת כניסת יהודים לתחום העיר, עבירה שדינה מוות. הגרף טען שהיהודי חף מפשע, כיוון שמימיו לא ביקר באיזור ולא ידע שהכפר מצוי בתחומי העיר טירנא. אף לא היתה לו כל כוונה לסחור בעיר או לבקר בה מסיבה אחרת. ובכלל, טען הגרף, הפריבילגיה חלה רק על העיר עצמה ולא על הכפרים המקיפים אותה.¹⁶¹ טירנא התעלמה מפנייתו של הגרף קאוניץ. היהודי נידון למוות וגזר הדין עמד להתבצע ב-20 ביולי 1694. הגרף קאוניץ פנה בדחיפות לקיסר ליאופולד והוא קיבל את כל טענותיו והורה לעיר לבטל את גזר הדין ולחון את היהודי.¹⁶²

ביולי 1715 התלונן בנו של דומיניקוס אנדריאס, הגרף אולריך מקסימיליאן קאוניץ, בפני הקיסר קרל השישי, על פגיעה בשלושה מנתיניו היהודים. הם יצאו ליריד השבועי בעיר סרד, הותקפו בידי אנשי טירנא והושלכו לתאי כלא נוראים ללא אור שמש, רק כדי לזכות בדמי הכופר שישולמו בעבורם. לדברי הגרף, הפריבילגיה 'שלא לסבול יהודים' אינה יכולה למנוע מהם לעבור בעיר, שכן גם בספרד, בבווריה ובסכסוניה, האסורות במגורי יהודים, מותר ליהודים לעבור ולבקר, ועל אחת כמה וכמה שהם זכאים למעבר בטוח בממלכת הונגריה, המותרת למגורי יהודים. הגרף ביקש לבטל את הפריבילגיה, שמטרתה לדבריו אך ורק להציק ליהודים חפים מפשע המשרתים את אדוניהם ולשמש תירוץ לרדיפת בצע, תוך פגיעה בקשרי המסחר הבין-עירוניים, שבממלכת הונגריה לא היו מפותחים ממילא.¹⁶³

הגרף ביקש להורות לעיר להניח ליהודים לעבור בה ולא לעוצרם בשום אופן. לשלושת היהודים הוא דרש שיושב כספם ורכושם והם יפוצו על העוולות שנגרמו להם ועל שהוכו בשבטים. הקיסר נזף בעיר על שמצאה לנכון להעניש בחומרה כה רבה את היהודים, שאולי לא ידעו כלל שהעגלון המוביל אותם נכנס לתחום השיפוט של טירנא, והורה לה להשיב ליהודים את רכושם – ובפרט את כספי אדונם – ואף לפצותם. יתר על כן, הוא חייב את בני העיר להודיע בעתיד לחצר על פגיעות בפריבילגיה שלהם ולא לפעול על דעת עצמם.¹⁶⁴ בכך הוא נטל מן הפריבילגיה של העיר במידה רבה את עוקצה.

חודשיים לאחר מכן, בספטמבר 1715, אכן התלוננה טירנא בפני לשכת החצר, שיהודים רצו לקנות בעיר שיבולת שועל בחסות רשיון מעבר קיסרי שהעניקה לשכת החצר לאופנהיימר ולאנשיו. אנשי טירנא ביקשו מלשכת החצר למחוק את שם העיר טירנא מרשיונות המעבר שהעניקה לספקי צבא יהודים, כדי למנוע פגיעה בפריבילגיות של העיר.¹⁶⁵ אכן ספקי הצבא

ב, עמ' 142–143, 145–147. דומני שניצול עלילות דם כדוגמת המתואר כאן, זמן רב לאחר התרחשותן, טרם נחקר כראוי.

161 שם, עמ' 237–238, 251–252.

162 שם, עמ' 254–255, 258–259.

163 שם, ג, עמ' 94–97.

164 שם, עמ' 97–98.

165 שם, עמ' 111.

היהודים, שאנשי טירנא חזרו והטרידו אותם, דאגו לשלב בחוזהם סעיף המחייב את לשכת החצר להתיר להם ולאנשיהם מעבר חופשי ובלתי מוגבל לצורך רכישת האספקה לצבא. בכמה חוזים נזכר במפורש שמן של טירנא ופרייזשטאל (כיום Hlohovec בסלובקיה, על נהר הוואג).¹⁶⁶

הגרף קאוניץ המשיך לדרוש מן השלטונות לכפות על טירנא להתיר מעבר יהודים בשטחה.¹⁶⁷ לבסוף סייעו לו מאורעות הזמן: עם פרוץ המלחמה בתורכים, בקיץ 1716, התלוננה מועצת המלחמה שטירנא פוגעת בספקי צבא והצבא לא יוכל לעבור לסדר היום על מעשים שכאלה.¹⁶⁸ הקיסר הכריז שלא יסבול הפרעה למסחר הציבורי על ידי פעולות רהב כאשר משתוללת מלחמה. הוא סירב לדון בפריוילגיה של טירנא כל עוד אין העיר מפצה את היהודים הנפגעים, והורה לפלטין לפתוח בהליכים משפטיים פליליים נגד העיר, כדי להענישה על גרימת נזק לאוצר ולצבא ולחייבה לפצות את הניזוקים.¹⁶⁹

הקנצלריה הפצירה בטיירנא להסכים לבוררות של הפלטין, הגרף ניקולס (מיקלוש) פאלפי, ובעקבות הלחץ המשפטי והפוליטי נאלצה העיר להסכים לכך. ב־20 בדצמבר 1717 חתם הפלטין על פסק דינו. יהודי החצר סימון מיכל, שנשא בתפקיד ראש היהודים שמצפון לדנובה, ייצג את היהודים בפני הפלטין וקיבל על עצמו לשאת בכל התביעות שחייבת העיר טירנא ליהודים ולפטור את העיר מתביעות אלה. מנגד התחייבה העיר להתיר ליהודים את הכניסה אליה ואת המעבר בתחום השיפוט העירוני תמורת הטל כספי. כמו כן הותר ליהודים לשהות בכפרים שבתחום שיפוטה של העיר במקרי חירום.¹⁷⁰ ההסכם פתר את הבעיה העקרונית של מעבר יהודים בשטחה של טירנא וכניסה לעיר לצורך קניות. מעתה ואילך התעוררו סכסוכים רק לגבי תשלום המסים והמכסים על הסחורות שהעבירו היהודים דרך שטח העיר.¹⁷¹

פרשת טירנא מדגימה את יחסו הפסיבי של הקיסר לעומת לחציהם של הגורמים הנוגעים בדבר: העיר מחו גיסא ומועצת המלחמה והאדון הפיאודלי מאידך גיסא. במקרה זה האדון הפיאודלי ולא הקיסר הוא זה שהתנגד לפריוילגיות של העיר וטען שהן נוגדות את טובת הכלל והממלכה. יש לסייג אפוא את הטענה, שהקיסר השתמש ביהודים במכוון כדי להחליש את הפריוילגיות ולבסס את סמכותו.¹⁷² ייתכן שטענה זו נכונה לגבי מדיניותו המודעת

166 בחוזה בין לשכת החצר לבין יורשיו של לור הירשל, מיום 4 באוגוסט 1717, אומר סעיף 3: 'zum frey und ohngehinderten besonders umb Freystättl und Tyrnau zu bewurckhen khönnenden Einkhauf, auch Absicherung oberwehten Mehl Quanti, die gewöhnliche Kayserliche Hof Cammer Pässe ausgefertigt' (כדי שתוכל להתבצע קנייה חופשית וללא הגבלה, במיוחד בערים פרייזשטל וטיירנא, ולהבטחת מכסת הקמח, יונפקו הרשיונות המקובלים של לשכת החצר). ראה: ארכיון לשכת החצר, Kontrakte und Reverse, C-209.

167 מונמנטה, ג, עמ' 161-162.

168 שם, עמ' 172-173.

169 שם, עמ' 181-184.

170 שם, עמ' 194-200.

171 ראה לעיל, החרמת עגלות הצמר מן הבנאט.

172 ישראל (לעיל, הערה 106), עמ' 8.

והמכוונת של יוסף השני, אך אין לייחס עמדה מובהקת כזו לקיסרים שקדמו לו, ומוכן שיש להיזהר מן ההשקפה הרואה באצולה הפיאודלית את מגינת הפריווילגיות העתיקות ואויבת המסחר החופשי. מעורבותה של האצולה במסחר ובחיי הכלכלה הביאה אותה לא פעם לעמדות ליברליות, לעומת הערים – והקיסר – שנקטו בגישות פרוטקציוניסטיות.

לכמה ספקי צבא הוענקה זכות מיוחדת להתגורר ולסחור בווינה. כפי שמעיד מקרהו של סימון מיכל, היהודים נאלצו להיאבק על הטבה חריגה זו. בספטמבר 1716 הוארכה זכות הישיבה של סימון מיכל בווינה למשך עשר שנים, לאחר שהציב בפני אוצר המדינה את הברירה – להעניק לו פריווילגיה זו או להשיב לו עשרים אלף פלורין שהלווה לאוצר. מכיוון שהסכום כבר נוצל במלואו להוצאות המלחמה, שהתנהלה באותם ימים נגד התורכים, נאלץ הכתר להיענות לבקשתו.¹⁷³

4. זכויות עיסוק במסחר

בפריווילגיות מופיע בדרך כלל התר' לסחור כרצונם בכל הסחורות במקומות מגוריהם או בחנויות פתוחות, בדומה ליהודים אחרים בעלי פריווילגיות.¹⁷⁴ לעתים מוזכרת רק הזכות לעסוק במסחר, מבלי לציין מקום מסוים. זכות זו, כמו זכות המגורים, מוגבלת לכל המקומות בממלכת הונגריה שבהם הותר ליהודים לשהות.¹⁷⁵ כמו בשאלת המגורים, גם העיסוק במסחר המופיע בפריווילגיות היה נתון למשא ומתן בכל יישוב ויישוב. כפי שראינו, ניסו העירוניים בבודה לסגור בכוח את החנויות שפתחו ספקי צבא יהודים וקרוביהם בתוקף הפריווילגיות שקיבלו.

5. חופש פולחן

במרבית הפריווילגיות נכלל, לבקשת היהודים, התר' לקיים את טקסייהם ללא הפרעה.¹⁷⁶ בשנת 1712 הרסה מועצת העיר בודה את בית הכנסת שבנו היהודים לעצמם בשנת 1690 והשתמשו בו מאז באין מפריע. היהודים טענו, שבכל אירופה מתירים להם לבנות בתי כנסת ולקיים את פולחנם וביקשו אישור לבנות מחדש את בית הכנסת.¹⁷⁷ סנט העיר בודה ביקש למנוע את הבנייה מחדש ופנה לעזרתו של ראש הכנסייה הקתולית בהונגריה, הארכיבישוף מאסטרגורם. הלה טען שיהודי בודה, כמו יהודי וינה, רשאים להתפלל אך ורק בדירה פרטית, ולנהל את תפילותיהם בדממה, מבלי שיישמעו קול או רחש כלשהו ברחוב.¹⁷⁸ עמדת

173 מונמנטה, ג, עמ' 163–169.

174 שם, עמ' 128, 218.

175 שם, עמ' 71, 88–89, 128, 188, 219, 521.

176 שם, עמ' 128, 139, 166, 220.

177 ראה: MOL, E 24, 26 בספטמבר 1713, וכן לעיל, הערה 28.

178 MZS, 1907, III, עמ' 289.

הארכיבישוף לא נתקבלה. היהודים ביקשו סיוע צבאי להגנה על בית הכנסת, ובחסות החיילים בנווה מחדש והשתמשו בו עד שגורשו מן העיר.¹⁷⁹ לטענת העירונים – ולמורת רוחם – משך אליו בית הכנסת בבודה גם יהודים מן הערים הסמוכות.¹⁸⁰

השלטונות העניקו ליהודי החסות פריווילגיות נרחבות, אבל רק ביחס למעמדם הנחות של שאר היהודים. יהודי החסות נהנו מזכויות של מגורים ופרנסה שהיו מובנות מאליהן לגבי הנוצרים, וגם זאת רק בחסות כוח צבאי. הפריווילגיות לא מנעו התנכלויות שונות ומעמדם של היהודים נשאר פגיע למדי. הפריווילגיות הדגישו את העובדה שהיהודים חיו בהונגריה – כמו בשאר ארצות הקיסר – לא בזכות אלא בחסד.

היהודים שביקשו להתיישב בהונגריה ולפעול בה לאחר כיבושה מידי התורכים בשלהי המאה הי"ז נתקלו בהתנגדות עזה מצד תושביהן של ערי המבצר, רובם מתיישבים חדשים שהיגרו להונגריה מאוסטריה ומגרמניה. כדי להתגבר על התנגדות זו ביקשו היהודים את חסותו של הכתר ואת הגנת הצבא. מפקדי הצבא היו מעוניינים בשירותיהם של ספקי צבא ומלווי כספים יהודים, ופקידי האוצר היו מעוניינים במסיהם. לכן הם הניחו להם להתיישב בשטח הנתון לשליטתם והגנו עליהם, לעתים בכוח צבאי, נגד העירונים, שביקשו לסלק את היהודים מתחומי הערים. היהודים נאלצו להיאבק באורח מתמיד על זכויות המגורים ועל ההתר לעסוק במסחר, והם יכלו לעשות זאת רק בחסותה ובעזרתה של אחת מרשויות השלטון או של כמה מהן כאחת. ספקי הצבא המועדפים קיבלו חסות ממועצת המלחמה, מלשכת החצר או מן הקיסר בעצמו. חסות זו, שהתבטאה במתן פריווילגיות, כללה הגנה משפטית, השוואת נטל המס לזה של נוצרים (או פטור גמור ממסים), זכות לשהות ולגור בערים אסורות לשיבת יהודים, זכות לעסוק במסחר וחופש פולחן. עוינותם של העירונים הקשתה על היהודים לממש את הפריווילגיות, ובפועל יכלו להנות מזכויותיהם רק מי שנתמכו בכיודי הצבא. עם עלותה לשלטון של מריה-תרזה השתנתה המדיניות: ערי המבצר זכו באוטונומיה מלאה ולכמה מהן ניתן התר לגרש את היהודים מתחומן.

179 ראה לעיל, הערה 177.

180 בתלונתה של מועצת העיר בודה לקיסר מיום 27 במרס 1719 נאמר, כי מכיוון שהיהודים כבר מחזיקים רבנים בבודה, נוהרים אליה המוני יהודים בחגים, כאילו היה זה מקום מושבם הראשי, ובעיקר מאז ייסדו בה בית כנסת. ראה: מונמנטה, ג', עמ' 263.